

Tugthuset og Arbejdshuse i Kristiania

1733—1814.

- I. Tugthuset: Oprettelsen. — Kristiania Handelsstand forsøgte at overtage dets Drift. — Organisationen efter Tugthusanordningen af 2. Decbr. 1741. — Dets første Virksomhed. — Indkomne Lemmer. — Forholdet til Waisenhuset. — Virksomheden til 1814.
- II. Arbejdshuse.

Gjennem det 17de Aarhundrede var Spørgsmaalet om Spinde- og Børnehuse, hvor Løsgjængere, Betlere og mindre grove Forbrydere kunde indsættes til Arbejde og Børn til Opfostring, stadig paa Tale. Lovgivningen foreskrev saadanne, men der var intet Statsorgan, som bragte dem til Udførelse; hver By, hver Landsdel var henvist til at oprette dem ved milde Gaver og enkelte Mænds Opofrelse.

De vanskelige Tider, som Kristiania maatte gennemgaa i det første Sekel efter den tvungne Flytning fra Oslo ved Siden af, at Forstaaelsen af saadanne velgjørende Stiftelser endnu ikke havde fæstet Rod; kunde i dette Tidsrum neppe bevirke oprettet noget større, varigt filantropisk Foretagende. Man ser dog, at der var saadanne, men de synes at have været smaa og at have savnet tilstrækkelige Midler til varig Drift.

Ved det 18de Aarhundredes Begyndelse og efter de store Tab ved Akershus Beleiring i 1716 existerede intet Spinde eller Børnehus i Kristiania, kun en Kapital, et Børnehusfond, var tilbage, indkommet ved Gaver og Salg af dets tidligere Bygning.

Tugthusets Oprettelse.

Ved Kong Christian den VI's Nærvær i Kristiania Sommeren 1733 blev ved Reskript af 4. Juli s. A. den smukke Bygning, som afdøde Stiftamtmand Vilhelm de Tonsberg havde benyttet til Embedsbolig (Raadhusgadens nuværende Politistation), skjænket Byen til et nyt Raadhus; dog paa den Betingelse, at Borgerne paa egen Bekostning skulde indrette den gamle Raadstuebygning ved Torvet (Raadhusgaden No. 30, den gamle »Teknikken«) til et Tugt- og Spindehus. Herved blev Borgerskabets Ønske om et Spindehus imødekommet, og det fik en god Haandsrækning til Planens Gjennemførelse.

Det langvarige Kongebesøg med besværlige Indkvarteringsbyrder og andre ekstraordinære Udgifter havde lammet Offervillien, hvorfor Magistraten snart indberettet, at der ikke fandtes Midler eller noget særligt Fond til den slags Udgifter, ja neppe nok var tilstrækkeligt til den nødvendige Indretning af det nye Raadhus. Uden det hele Borgerskabs Hjælp kunde disse Foretagender ikke gennemføres. Som tidligere ved ekstraordinære Leiligheder søgte Magistraten Bistand hos 12 af Byens bedste Borgere og henstillede i Januar 1734 til Stiftamtmanden om disse Byens 12 Mænd maatte blive fast opnævnte for at gaa tilhaande ved de vigtige Forhandlinger, som nu forestod. Stiftamtmanden samtykkede heri og under $\frac{20}{1}$ s. A. blev de første Byens 12 Mænd udnævnt. Ved Privilegierne af 1735 blev Institutionen fastslaaet som permanent.

Efter endel Underhandlinger lykkedes det at faa det nye Raadhus istandsat.

Angaaende det nye Tugthus foreslog Magistraten og de 12 Mænd, at de Pengemidler, som var udsat for det gamle Fattighus og Børnehuset, tils. 5251 Rdl., kunde anvendes hertil. Raadstuen var imidlertid saa gammel og brøstfældig, at en stor Del af disse Penge vilde behøves til den mest enkle Istandsættelse; til Maskiner, Redskaber og Indkjøb af Raastoffer blev der ikke stort at disponere over.

Alligevel dristet man sig til i December 1735 efter Konference med Byens Kjøbmænd ved Hjælp af disse Midler og de frivillige Gaver, som maatte indkomme, at foreslaa indrettet Fabriker i Bygningen, hvor 40 à 50 af Tugthusets Lemmer og dobbelt saa mange frivillige kunde arbeide. Byens Kjøbmænd var villige til at overtage og drive Fabriken, som nærmest var tænkt anlagt for Tobaksspinderi og Forarbeidelse af uldne og linnede Varer.

Statholderen Grev Christian Rantzau havde længe hørt de mange Klager over Løsgjængere og arbeidsføre Tjenestefolk, som flakket om, befordret Krohold og ulovlig Brændevinsbrænden og sammen med de professionelle Tiggere var til stadig Uleilighed for Borgere og Bønder. I en Besvarelse til Kancelliet af April 1736 angaaende Kongens »Intention og Villie om Betleriets Afskaffelse« foreslog Statholderen, at der skulde nedsættes en 3 Mand's Kommission, som skulde undersøge Forholdene og fremkomme med nye Forslag, og paapeget, at særlig det gamle Paabud at Tjenestefolk skulde fæste sig paa Aaremaal maatte indskjærpes, videre at Bønderne maatte tilpligtes at holde Tjenestefolk i Forhold til Gaardenes Størrelse og at der i hvert Stift eller Amt maatte oprettes staaende Kommissioner for »de Fattiges Væsen«.

Her støtte Statholderen imidlertid paa Modstand hos den kraftige og dygtige Stiftamtmand Jacob Benzou, som underhaanden var gjort bekjendt med Forslaget og tillige var vel kjendt med Magistratens Plan om Fabriker kombineret med et Tugthus. — Benzou havde ganske nylig overtaget sit Embede fra den tilsvarende Stilling i Trondhjem; her havde han indlagt sig stor Fortjeneste af, at Tugt- og Verkshuset for Trondhjems Stift blev oprettet og allerede kunde være i Virksomhed fra 1733. Han skrev derfor i Mai 1736 til Kancelliet, at Betleriets Afskaffelse ikke var gjørlig saalænge der ikke fandtes noget Tugthus, hvor de modvillige Betlere kunde indsættes til Straf og Arbeide og de mere Nødlidende finde Leilighed

til at fortjene til sin Underholdning. Benzon mente derfor, at det første, som maatte gjøres, var, at Biskop og Stiftamtmand maatte se at faa et saadant Hus indrettet. Desuden frabad han sig at faa nogen uvedkommende adjungeret sit Embede »da Stiftamtmand og Biskop altid har været anseede som Directeurer over de Fattiges Væsen udi det dem betroede Stift«.

Kancelliet gav Benzon Medhold og opfordrede Stiftsdirektionen til at fremkomme med Plan for et Tugthus for Akershus Stift og øvrige Forslag til »Betleriets Afskaffelse«.

Nu havde Benzon Anledning til at vise sig, og man ser, at han, takket være sine Erfaringer fra Trondhjem og den offervillige Bistand, han fik hos Byens Borgere, med Raskhed og sjelden Dygtighed gennemførte sine Planer.

Den oprindelige Plan at benytte den gamle Raadstue fandtes lidet tilfredsstillende, Bygningen var for ilde medfaren og for liden og Tomten var ikke stor nok for Aulæg af Manufakturer. Derimod laa der en stor ubebygget Løkke indenfor Byens Grænser med stor Facade til Gade og af tilstrækkelig Dybde; her var der Lys og Luft og udmærket Adgang til godt Vand fra den nye Ledning; denne Tomt kunde erholdes for 1050 Rdl., hvoraf Størstedelen maatte tænkes dækket ved Salg af Raadstuebygningen. Inden November Maanedes Udgang i 1736 havde Benzon erholdt Kongens Samtykke til disse Ændringer.

For at tilveiebringe de nødvendige Penge blev der til hver Bys Magistrat og til hver Foged inden Stiftet sendt Opfordringen til at ombringe en Gavebog, hvori hver efter sine Omstændigheder kunde tegne sig for Bidrag. For hver Gavebog opnævntes 2 Kollektører. For Kristianias Vedkommende blev Viceborgermester *Fleischer* og Raadstueskriver *Schnell* opnævnt hertil.

De tegnede Beløb blev efterhaanden indsendte til det velrenomerede Firma *Collett & Leuch*, som tillige forestod Udbetalingerne eftersom det trængtes. — Fra Kristiania med Forstæder tegnedes 5492 Rdl., *Brager*

næs 621, Strømsøe 480, Tønsberg og Holmestrand 317, Larvik og Sandefjord 323, Kragerø 148, Skien, Brevig og Porsgrund 491, Frederikstad 186, Moss 160, Frederikshald 1103 og Kongsberg 650 Rdl. tils. fra Stiftets Byer ca. 9976 Rdl. Fra Landdistrikterne tegnedes over 10,000 Rdl. Ialt indkom saaledes som Gave i Løbet af ganske kort Tid den overmaade store Sum af ca. 20,000 Rdl.

Tillige blev det ved Reskript bestemt, at der ved det i 1736 foretagne Salg af Oslo Hospitals Jordegods skulde tilfalde Tugthuset det Beløb, som overskred 60,000 Rdl., herved stilledes Renterne af ialt 4368 Rdl. aarlig til Tugthusets Disposition.

Videre kom de tidligere omtalte Midler, som tilhørte det gamle Fattighus og Børnehus, pr. $\frac{31}{12}$ 1738 ialt 6909 Rdl., hvoraf alle Renterne kunde disponeres.

For Salget af Raadstuen indkom kun 402 Rdl., idet den første Kjøber, som paa Auktionen fik Tilslaget for 620 Rdl., døde og Boet ikke kunde gjøre op Salgssummen, hvorefter Gaarden i 1739 blev solgt for nævnte Sum til Generalinde Rømeling.

Udrustet med saa store Pengemidler kunde der planlægges et stort Foretagende.

Den 2. Jan. 1737 udstedte Eieren af den omkontraherede Løkke Told-Kontrollør Heinrich Raverth Skjøde paa sin Løkke i »Store Waterlands Gade« »imellem mine »Haugehuuse paa den Nordre Side og Feldbereder Daniel »Ritters iboende Huusegaard og Hauge paa den Syndre »Siide« med 93 Alens snorret Gadelinie mellem disse Huse — til Stiftsbefalingsmand Jacob Benzon og Biskop Peter Hersleb »som Directeurer over det Tugt-Huus »som oprettes skal« — med nærmere Beskrivelse af Tomten for 1050 Rdl. Kjøbesummen blev erlagt 18. Juni og Skjødet tinglæstes 20. s. M. Ved en senere Opmaaling viste det sig, at Tomten indeholdt det betydelige Areal af 37,051 Kv.-Alen.

Med Entreprenøren Gabriel Betzman blev der i

Januar 1737 kontraheret om Opførelse af den store Graastensbygning, som endnu staar der, solid og høiløftet som en Pryd for Byen. Betzman skulde have 9,900 Rdl. for at levere Bygningen færdig til Høsten.

Kristiania Handelsstand forsøgte at overtage Tugthusets Drift

Ved Indbydelsesskrift af $\frac{7}{8}$ 1737 indbød Stiftamtmand *Benzon* og Biskop *Hersleb* til Dannelse af et Interessentskab til Drift af Fabriker i det under Bygning værende Tugthus. Der skulde være 400 Lodder à 20 Rdl. Tugthuset tegnedes for 20, hver af Indbyderne for 10 Aktier. Interessentskabet skulde besørge Arbeidsdriften, Maskiner og Raastoffe samt have fuld Raadighed over Salget og selv vælge Inspektører over Fabrikerne; der tænktes igangsat Tobaksspinderi, grovt Uld og Linned Væveri og Farveri. Stiftsdirektionen skulde derimod bestemme Love og Reglement for Bispisningen, Orden og Straf og afgjøre hvilke Lemmer, som skulde ind og ud af Tugthuset. Af Stiftelsens Kapital skulde lønnes Forstander, Præst, en eller flere Lærere, Læge og Nattevægtere. Interessentskabet skulde godtgøres for de Timer, Lemmerne maatte være fri fra Arbeidet for at gaa i Skole. — Ved Ordningen heraf var der i enkelte Henseender taget Forbillede fra Børnehusene i Kjøbenhavn og fra det Interessentskab, som paa en noget tilsvarende Maade havde overtaget Driften af Trondhjems Tugthus.

Kristiania Handelsstand var fremdeles villig til at indgaa paa disse Vilkaar, som først efter flere Underhandlinger havde faaet sin endelige Form. Ved Reskript af $\frac{10}{10}$ 1738 fik Kjøbmændene *Iver Elieson*, *Collett & Leuch*, *Johan Henrich Daries*, *Lars Christensen*, *Jacob Wulfsberg*, *Ole Smith*, *Claus Bendecke*, *Jens Plade*, *Mathias Rosenberg*, *Lars Bugge*, *Anders Elieson*, *Isaac Lewyn*, *Jacob Kaae*, *Peter Cudrio*, *Johan Pohlman*, *Robert Kaae* og *Christian Pohlman Privilegium* paa at

drive et Farveri og 27. s. M. et Tobaksspinderi i Tugthuset. Ved disse Privilegier blev Interessentskabet eneberettiget til Drift af saadanne Fabriker inden Kristiania By og Op-land; Interessenterne skulde nyde samme Prioritet for sit Tilgodehavende ved Salg af Fabrikata som Silkemanufacture i Kjøbenhavn efter Privilegium af $\frac{6}{7}$ 1705 og efter de gjældende Lovbestemmelser for Auktionssalg; enhver Aktie eller Part i Interessentskabet skulde være fritagen for Heftelse, dog kunde Partheierens Kreditorer lægge Beslag i Udbyttet. Hertil kom toldfri Indførsel af Maskiner og Redskaber til Fabrikerne samt at Mestre og Svende skulde være befriet for Folke- og Familieskat.

Beklageligvis forflyttedes Stiftamtmand Benzon og Biskop Hersleb til Kjøbenhavn; Stiftsdirektionen blev i deres Sted besat med vistnok dygtige, men ikke saa indflydelsesrige Mænd. Særlig savner man Benzons Evne til at samle de forskjellige Interesser. — Vaaren 1739, da Bygningen nærmest var færdig, henvendte Stiftsdirektionen sig til Magistraten herom og meddelte tillige, at Byens Standspersoner var villige til at frafalde sine Aktier for at Interessentskabet helt og holdent kunde overlades de Negotierende. De Handlende var imidlertid blevne betænkte, og vilde før de indlod sig paa en saa stor Affære sikre sig Monopol paa Handelen med det svenske Jern og have Toldfrihed for sine fabrikerede Tobaksvarer. De stedlige Autoriteter anbefalede disse Forslag, hvorimod en absolut Hindring reistes fra Kancelliet og den kjøbenhavnske Handelsstand. — Forslaget blev sendt tilbage igjen for at Interessentskabet kunde nævne endel andre Indrømmelser, som muligvis kunde indvilges. Blandt disse blev da anført af Interessenterne et Privilegium paa at anlægge Sukkerraffinaderi i Kristiania. Magistraten gav Forslagene sin Tilslutning, Stiftamtmand P e t e r N e v e, som ogsaa stod paa Kristiania Handelsstands Bedste, fremholdt, at saafremt Interessenterne ikke erholdt de Privilegier, de søgte om, vilde de opgive sit Forehavende og de Kapitaler, Tugthuset havde tilovers var langt fra tilstrækkelig til at

kunne anlægge Fabriker og begynde nogen Drift. Neve sluttede saaledes:

»Gud bevæge derfor Deres kongl. Mayst's naadefulde
»Hierte til Barmhiertighed for dette Tugthusets Fremgang
»og Flor, paa det det Gode kunde bo i Landet i Glæde og
»Rolighed, og de Onde, Lade og Dovne Mennesker maatte
»straffes og leve af deres Hænders Arbejde, dennem selv til
»timelig og evig Velfærd og Frelse.«

Der blev dog ikke gjort nogen Indrømmelse overfor Handelsstandens Ønsker.

Ved Begyndelsen af Aaret 1740 stod Bygningen paa det nærmest færdig, men ingen var beredt til og ingen vidste, hvorledes Tugthuset skulde komme i Virksomhed.

Efter Stiftamtmand Neve's Død kom imidlertid dette vigtige Embede under en handlekraftig Mands Ledelse, da Generalmajor Frederik Otto v. Rappe overtog Stillingen. Bygningen var bleven godkjendt efter en omhyggelig Overleverelsesforretning Sommeren 1740; under stadige Konferencer med Byens 12 Mænd, hvoraf de 8 var Medlem af Tugthusinteressentskabet, blev der indrettet et Garveri, og Tiden blev ikke sparet for at fremme Arbeidet, til Trods for at der var liden Udsigt til at Interessentskabet kunde bevæges til at overtage Driften.

Ved Siden heraf opnaaet Rappe særskilte Begunstigelser for Stiftelsen, idet der ved Reskript af $\frac{7}{10}$ 1740 blev bestemt, at der i alle Stiftets Kirker skulde ombæres en »Akershus Stifts Tugthus Tavle« til Indtægt for Stiftelsen (dog skulde endel heraf gaa til Helsingør Skole); den tidligere Andel af Konfiskationer, som faldt inden Stiftet og hidtil havde gaaet til Qvæsthuskassen og Børnehuset i Kjøbenhavn, skulde ligeledes komme Tugthuset til Gode, dog skulde Børnehuset i Kjøbenhavn herefter være fri for at modtage Delinkventer fra Stiftet, endvidere skulde der 4 Gange om Aaret i samtlige Stiftets Kirker ombæres Tugthusbækkener. Angaaende Interessentskabets Overtagelse af Tugthuset pleiede Rappe nye Underhandlinger med Byens 12 Mænd i det Haab,

at man vilde gaa med paa de Indrømmelser, han kunde stille dem. Ved Skrivelse af 30. Jan. 1741 meddelte disse, at Interessentskabet af mange Aarsager ikke kunde overtage Tugthuset for egen Regning og kunde ikke inklade sig paa videre Handel herom, dog tilbød de sig i Tilfælde at administrere paa Husets egen Regning og var villige til med Raad og Daad at bistaa Stiftsdirektionen.

Organisationen efter Tugthusanordningen af 2. Decbr. 1741.

Stiftamtmand R a p p e og Biskop D o r p h stod nu ene om Ansvaret for at dette efter den Tid enestaaende Foretagende ikke skulde ende som en Misére. Den faste Kapital kunde ikke røres. Og det meste af de indkomne Gavebeløb var allerede opbrugt; det gik sent med Restanserne, særlig i Kristiania og Byerne i det Hele, hvor der var en udbredt Mistillid til Indretningen, saaledes var det ikke saa sjelden at Kollektørene, som indkrævet det resterende Beløb, fik det Svar, at man intet vilde betale før man saa Tugthuset istand.

Der var ingen anden Udvei end at Stiftsdirektionen paa egen Haand maatte besørge de nødvendige Fabrikindretninger og Raamaterialier og anskaffe det nødvendige Inventar for at beskjæftige og huse de 200 Lemmer, som Anstalten var beregnet til. — For ikke formeget at besvære Byens 12 Mænd og for at undgaa vidtløftige Forhandlinger udvalgte Rappe 6 af disse nemlig: C l a u s B e n d e c k e, P e d e r L e u c h, I v e r E l i e s o n, J e n s P l a d e, J o h a n H e n r i c h D a r i e s og N i e l s N i e l s e n til at forestaa Indretningen af Fabrikerne og Tugthuset som saadant og tillige at besørge alle Indkjøb. Som Stiftsdirektionens Representant i denne Komite beskikkedes H a n s P h i l l i p B o c k e n h o f f e r, en Danske med akademisk Uddannelse, som havde været Godsbesidder, Boghandler m. m. i Danmark og nu havde opholdt sig en Tid i Kristiania. Høsten 1740 var han af Byens 12 Mænd bleven engageret som

deres Skriver; herigjennem kom han ind i de forskjellige Forslag til Tugthuset's Ordning. Fra nu af sees de væsentligste Forhaandsarbejder at skyldes ham og han gennemførte de vedtagne Planer med en resolut Djervehed, som var uvant og let maatte vække Misnøie hos Byens Borgere. Han viste sig tillige som en dygtig Inkassator af de endnu ikke indbetalte Gavebeløb.

Omend der var mange Vanskeligheder at overvinde skulde det dog lykkes Komiteen at faa Anstalten færdig til at modtage de første Lemmer ved Michaeli 1741. Kjøbmændene foretog Indkjøb af Apparater til Farveriet, Væveriet og Spinderiet, Senge og Sengeklæder m. m. til Lemmerne. Det viste sig nødvendigt at opføre en ny Bygning af Træ i 2 Etager i Baggaarden, herom indgik Stiftsdirektionen Akkord med en Tømmermand. Videre var der opstaaet Tvist med Naboen Daniel Ritter (nu hans Dødsbo) om Ledning af Vandet fra Løkken; denne Sag blev ordnet. Endvidere viste det sig at Hovedbygningens Piber og Skorstene var for trange til at kunne feies paa en forsvarlig Maade. I Henhold til Kontrakten med Entreprenør Betzman blev der nu gjort Ansvar gjældende overfor ham — tiltrods for at Bygningen allerede var godkjendt Aaret iforveien. For det Tab, som efter Skjøn var bleven paaført Tugthuset, ca. 260 Rdl., blev der gjort Beslag i Betzman's Tilgodehavende som Entreprenør ved Opførelsen af Kongsberg Kirke. Omsider blev Sagen ordnet i Mindelighed ved at Betzman betalte 150 Rdl. i Erstatning.

Høsten 1741 var Tugthuset indredet, det var hverken fuldkomment efter Nutidens Fordringer eller gjorde noget overvældende Indtryk i Retning af Komfort efter Datidens Krav. Det var ved Anvendelse af stor Forsigtighed og ikke mindst ved at benytte tidligere brugte Sager bleven saa enkelt og primitivt som det havde været Komiteen muligt efter de strenge Instruxer, som var givne. Af de største Udgiftsposter kan nævnes: Tomten betalt med 1050 Rdl., Entreprenøren Betzman fik for Opførelse af Hovedbygning-

gen med Fløie 9,900 Rdl., Vandværket kostet 319 Rdl., Blyrender 377 Rdl., Indretningen af Garveriet kostet 3470 Rdl., Spinderiet og Væveriet ca. 1000 Rdl., Tobaksspinderiet 229 Rdl., Senge og Sengeklæder til Lemmerne 417 Rdl., Kakkelovne 41 Rdl.

I det hele var der ved den Tid, da de første Lemmer blev indtagne, medgaaet til Tomt, Bygninger, Fabrikindretninger, Inventar og Raamaterialier en Sum af ca. 18,500 Rdl. Til samme Tid var der engageret Fabrikmester, Tobaksmester og Garvermester, desuden en Assistent for Overinspektøren.

Under Arbeidets Gang var det bleven en Selvfølge at B o c k e n h o f f e r skulde overtage Stillingen som Leder af Anstalten. Saavel hans Udnævnelse som Ansættelsen af de øvrige Funktionærer maatte imidlertid udstaa, til det udarbejdede Forslag til Tugthusets Organisation var approberet af Kongen.

Et saadant Forslag til »Anordning om Tugthusets Indrettelse i Christiania og de Fattiges Forplejning i Aggershuus Stift« var færdigt fra Biskop Dorph's Haand i Mai 1741. Det var et vel udtænkt Projekt med væsentlig den danske Anordning af $2\frac{1}{9}$ 1708 om Betleriet i Kjøbenhavn og Danmark som Forbillede, men i ikke liden Grad tillempet efter de specielle Forholde inden Stiftet. Skriftet var udarbejdet med stor Omhyggelighed og søgte at være saavidt mulig udtømmende, herved blev det svært voluminøst. Fra Stilens Side savnet det tildels de koncise Udtryk og den sikre Afgrændsning, som er et Særpræg for den senere danske Kancellistil. Anordningen, som blev approberet ved Reskr. af $2\frac{1}{12}$ 1741, vedrørte ikke alene Tugthusets Indretning, men indeholdt tillige en Række Grundbestemmelser for Fattigvæsenets Ordning inden Stiftet og sammen med et senere Forslag, som blev vedtaget ved Reskr. af $25\frac{1}{9}$ 1744, om Skolevæsenet, har man den første samlede Lov for Fattigvæsenet inden Stiftet, dets Skolevæsen og Stiftets Tugthus, alt under Stiftsdirektionens Overbestyrelse. Dette Arbeide

skyldtes i første Række Biskop Dorph; det er, som nævnt, lidt famlende i sine Udtryk, men er helt gennemstrømmet af en redbon Villie til at søge Stiftet rensat for de mange Løsgjængere, Betlere, Tyve og liderlige Mennesker, som man var plaget af, og tillige, ved at paabyde almindelig Skolepligt, at sprede Oplysning og Kundskaber til hver Krog i Stiftet; de Anstalter, som blev foreslaaet, viste sig ogsaa at være saa vel meislet sammen, at de kunne bestaa gennem et saa langt Tidsrum som over 100 Aar.

Angaaende Tugthuset bestemtes i Kap. VII, væsentlig efter de gjældende Regler for Børnehuset i Kjøbenhavn, at det skulde ledes af en *O v e r i n s p e k t ø r*, som ansattes af Stiftsdirektionen; han skulde lønnes af Tugthuset og efter en af Stiftsdirektionen given Instrux forestaa Husets Økonomi, have Opsynet med dets Fabriker, Indkjøb af Raamaterialier og Salget af de færdige Fabrikata og forrette som Regnskabsfører. Han skulde tillige være Medlem af »Kommissionen for de Fattiges Væsen«, som blev oprettet for Stiftet, og være Sekretær for denne. Derhos blev det paalagt ham aarlig at revidere samtlige Stiftets Fattigregnskaber og føre den hermed forbundne Kontrol og Korrespondance.

De øvrige Funktionærer skulde ligeledes ansættes af Stiftsdirektionen; disse var *P r æ s t e n*, som skulde betjene Tugthusets Folk og Lemmer, prædike til Høimesse alle Søn- og Helligdage samt katekisere ugentligen Søndag for alle Lemmerne i 2 Timer. Videre en *S t u d i o s u s* (en theologisk Studerende) som Klokker og Skolemester. Fra 1750 af forrettedes denne Tjeneste af en almindelig Skolelærer.

Ved Overinspektørens Side skulde staa 2 *I n s p e k t ø r e r*, valgte af Stiftsdirektionen blandt Kristiania Kjøbmænd efter Forslag af Magistraten; disse skulde assistere Overinspektøren og gaa ham tilhaande ved den praktiske Ledelse af Fabrikerne. Da denne Tjeneste var til det almindelige Bedste, skulde der ikke nydes nogen Betaling derfor, men disse Inspektører skulde fritages for alle senere borgerlige

Ombud og være fri for de sædvanlige Byens Skatter og Paa-læg, saalænge de havde denne Stilling. Funktionstiden blev fastsat til 4 Aar. — Anordningen fastsatte videre at der skulde være en P o r t n e r og en N a t v æ g t e r, som skulde holde Opsyn om Natten.

Ang. de fornødne V e r k m e s t r e med Svende og S p i s e m e s t e r blev enhver Bestemmelse herom lagt i Stiftsdirektionens Haand.

Efter Anordningens mange Bestemmelser kan man i Korthed angive det Slags Mennesker, som skulde indsættes i Tugthuset, saaledes:

1. Friske ugudelige, arbeidsføre Betlere, som ikke har taget Tjeneste. Alle, som mangler Pas og flakker om fra Sted til Sted. Ledige Personer, som ikke kan bevise, at de har søgt Tjeneste uden at kunne faa det.
2. Vanartige, gjenstridige, modvillige, lade, ulydige, utro og tyvagtige Tjenestefolk («paa det at Tjenestefolkene »af Frygt for Straf kan vorde afskrækkede fra at være »selvraadige og opmuntres til at forrette deres Hus- »bonds Arbeide med Troskab, Omhyggelighed og Hur- »tighed«).
3. De, som henfalder til Drik, Dobbelt og Liderlighed; ligeledes Spillere og Spitsbuber, som med Drik, Dobbelt og Spil eller anden underfundig Maade forfører enfoldige og unge Mennesker.
4. Uforligelige og liderlige Ægtefolk, naar Formaninger ikke har kunnet rette herpaa.
5. Løsagtige Kvinder. Kvinder som har faaet uægte Børn 2 Gange. For Kvinder som 3 Gange har faaet Børn i Utugt fastsloges den bestemte Straf, at de skulde piskes ved Kagen, blive uærlige og arbeide i Tugthuset i 8 Aar. Personer, som trods Advarsel lever et skammeligt og letfærdigt Levnet.
6. Idømte Bøder for Lejermaal og Løsagtighed skal af de uformuende optjenes ved Arbeide i Tugthuset.
7. Gjenstridige og vanartige Børn kan af Forældrene ind-

sættes i Tugthuset; »for at endog fornemme Folk kan »faa tæmmet onde Børn, maa til dem for billig Betaling »særdeles Værelse vorde indrettet«. Forældrene kan efter Ansøgning igjen udtage sine Børn. Gjenstridige og modvillige Gutter, som løber paa Gaden og ikke vil lære en Haandtering, skal optages i Tugthuset og sættes til et Haandværk.

I det hele kunde kun rent undtagelsesvis voxne Personer indsættes i Tugthuset uden efter Dom; det var saaledes ingen ret og slet Administrationssag at indsætte Løsgjængere der — men der var i Anordningen fastslaaet en enkel og høist s u m m a r i s k P r o c e s m a a d e for de deri omhandlede Forseelser. Kap. III Art. 14 bestemte, at de paagrebne Skyldige strax skal føres til Tingstedet, hvis Ting holdes eller i andet Fald ved Lensmandens Foranstaltning føres til Sorenskriverens Hjem, hvor Retten sættes med 2 af de nærmest boende Lagrettesmænd som Retsvidner; her paadømmes Sagen uden Ophold. Angjældende tilstaaes kun 2 Dages Udsættelse for at tage til Gjenmæle; Vidner kunde føres som ved de almindelige Retter. I Byerne skal Byfogden efter 12 Timers Varsel til alle Vedkommende og Vidner dømme i Sagen. — Dommen skal afsiges uden Ophold og udstædes uden Betaling paa ustemplet Papir. Ved disse Sagers Behandlingsmaade var tillige den Særegenhed, at det var forbudt Angjældende at benytte Procurator »paa »det at Retten ei med unyttigt Ophold og Vidtløftighed skal »vorde opholdet«.

I disse Domme skulde Vedkommende kun hendømmes til Arbeide i Tugthuset, uden at Opholdet her blev bestemt. Det blev Tugthuskommissionen med Stiftsdirectionens Approbation, som afgjorde Straffetiden. Praksis blev, at Angjældende efter Ankomsten til Tugthuset blev fremført ved første Kommissionsmøde, hvor Opholdets Varighed blev fastslaaet.

Angaaende grovere Forseelser skulde derimod forholdes efter gjældende Rettergang paa sædvanlig Maade.

De, som var indsat i Tugthuset for de foran nævnte

Forseelser, kunde løslades efter Kommissionens Kjendelse, naar de viste Forbedring og der stilledes Kautio n for, at de ikke oftere forbrød sig, med Undtagelse af de, som skulde optjene idømte Bøder og som en Selvfølge de Personer, som var dømt for Forbrydelser ved ordinær Rettergang.

For at sikre sig alle Løsgjængere, Tiggere og andre, som nævnes i samme Forbindelse, blev der »paa det at alt lider-
»ligt og unyttigt Pak aldeles kan vorde udryddet« i Kap. IV bestemt, at Stiftsdirektionen skulde til fastsatte Tider paa-
byde en General-Inkvisition over det hele Stift. Denne skulde foretages af Lensmanden og Fattigvæsenets Folk paa Landet og i Byerne af Underfogden med Assistance af de samme, hver Gaard og hvert Hus skulde undersøges for at finde mistænkelige, og alle, som ikke kunde bevise at have en bestemt Næring, skulde føres til Underdommeren for at dømmes efter Anordningen.

Som Overbestyrelse for Stiftets Fattigvæsen og dets Tugthus blev, som nævnt, oprettet en Kommission for de Fattiges Væsen; denne skulde bestaa af et Medlem af Kristiania Magistrat (som Regel Præsidenten), Stiftsprovsten ved Kristiania Domkirke, Tugthusets Overinspektør, 2 af Byens 12 Mænd og 2 Mænd vekselsvis fra Stiftets Kjøbstæder og Fogderier.

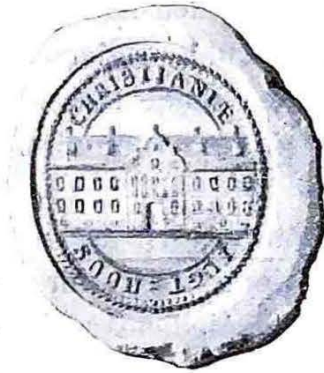
Ved Anordningens Gjennemførelse i Praxis viste det sig, at de skrevne Bestemmelser i enkelte Henseender blev tillempet eller helt fraveget.

Tugthusets første Virksomhed.

Efter den vedtagne Plan skulde Tughuset nærmest tjene som Tvangsarbejdsanstalt for Stiftet. — Man ser imidlertid, at Autoriteterne strax var opmærksom paa og Anordningen tillige nævnte, at Huset ogsaa kunde tjene som Straffeanstalt for Kvinder. De mandlige Forbrydere blev jo hensat til Fæstningerne; de Kvinder derimod, som skulde udsone Fængselsstraf, maatte i Regelen nedsendes til Børnehuset i Kjøbenhavn, hvorfor man synes helst at undgaa

denne Straffemaade for disses Vedkommende og valgte anden Straf som Piskning til Kagen, Brændemærkning eller Dødsstraf.

Allerede i 1738 var Aase Gulbrandsdatter fra Hoel paa Ringerike, som efter Høiesteretsdom var dømt for Blodskam, ved kgl. Resl. (¹⁷/₂) benaadet med Arbeide i Kristiania Tugthus for sin Livstid; da Huset ikke var færdigt, blev det senere resolveret, at hun indtil videre skulde opholdes hos Lensmanden paa Tugthuskassens Bekostning. Endnu før Bygningerne var helt indredet og Planen approberet blev hun indsat ⁷/₉ 1741 og er saaledes det første Individ i Anstalten.

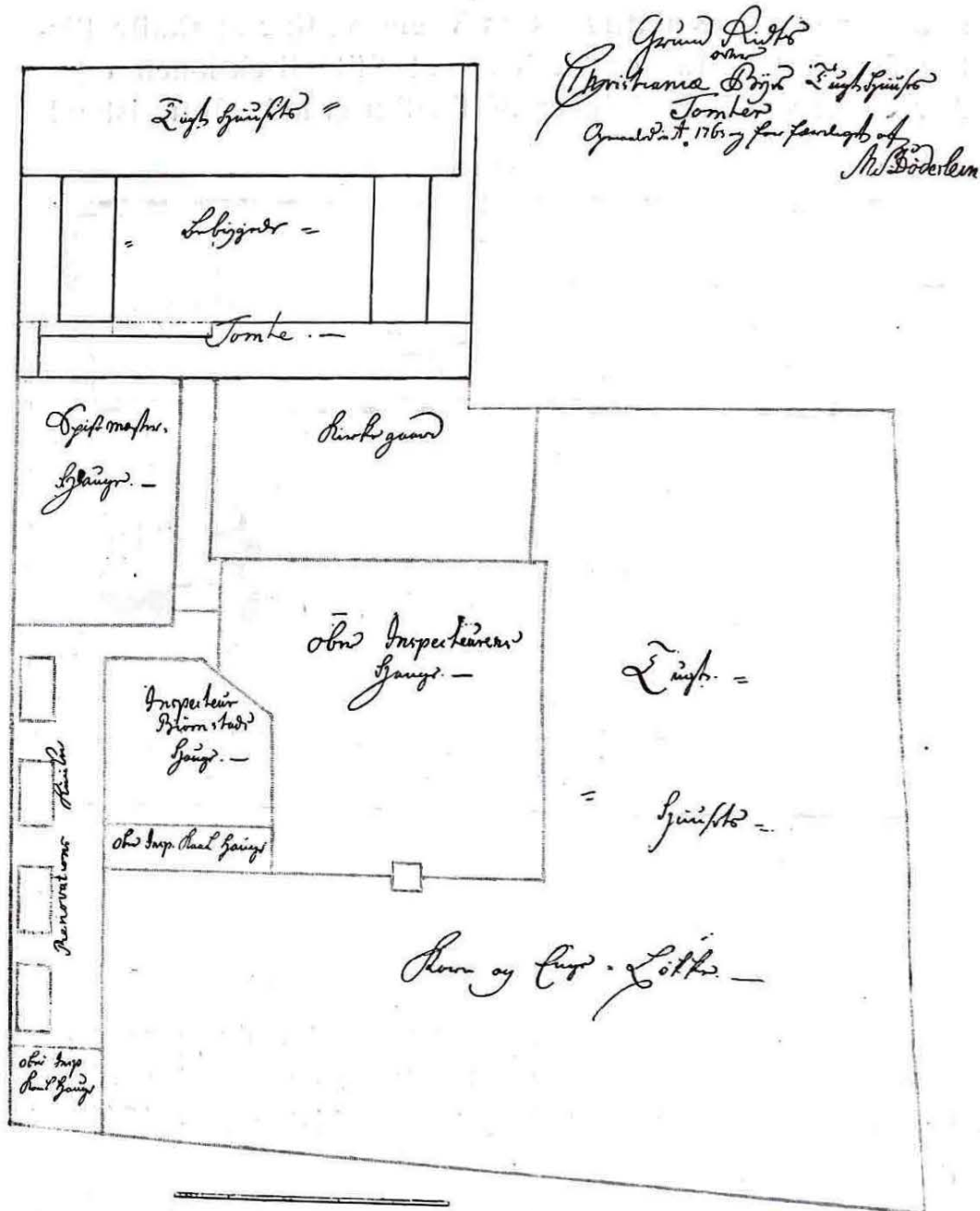

Kristiania Tugthus's ældste kjendte Segl, i hvilket fremstilles Midtpartiet af Bygningens Façade.

Efterhaanden ser man, at Kvinder hyppig blev idømt Tugthusstraf, og man brød ogsaa for deres Vedkommende Stiftsgrændsen, saaledes at Kvinder fra det hele Land indkom til Tugthuset, naar de havde begaaet grovere Forbrydelser.

En væsentlig Ændring af den oprindelige Plan laa deri, at man i Anstaltens nordre Fløj lod indrette en Daarekiste. Foranledningen hertil var Reskriptet af ¹⁴/₇ 1736, som paa bød, at der ved alle Hovedhospitaler skulde indrettes et eller to Rum til Indsættelse og Forvaring af Vanvittige. Stiftamtmanden i Akershus havde nemlig forestillet til Kongen at Birthe Jonsdatter — (som havde dræbt sin Husbonds Barn, var bleven benaadet for Dødsstraf, da Gjerningen blev begaaet i Afsindighed, og skulde istedet indsættes i Hospitalet eller et af Fattighusene for der under nøje Opsyn at fortjene sit Livs Ophold) — maatte henføres til Tugthuset i Kjøbenhavn, hvor hun med mere Sikkerhed og mindre Bekostning kunde forvares. Dette var det sidste Forslag Kristiania Magistrat vidste at fremføre overfor Bir-

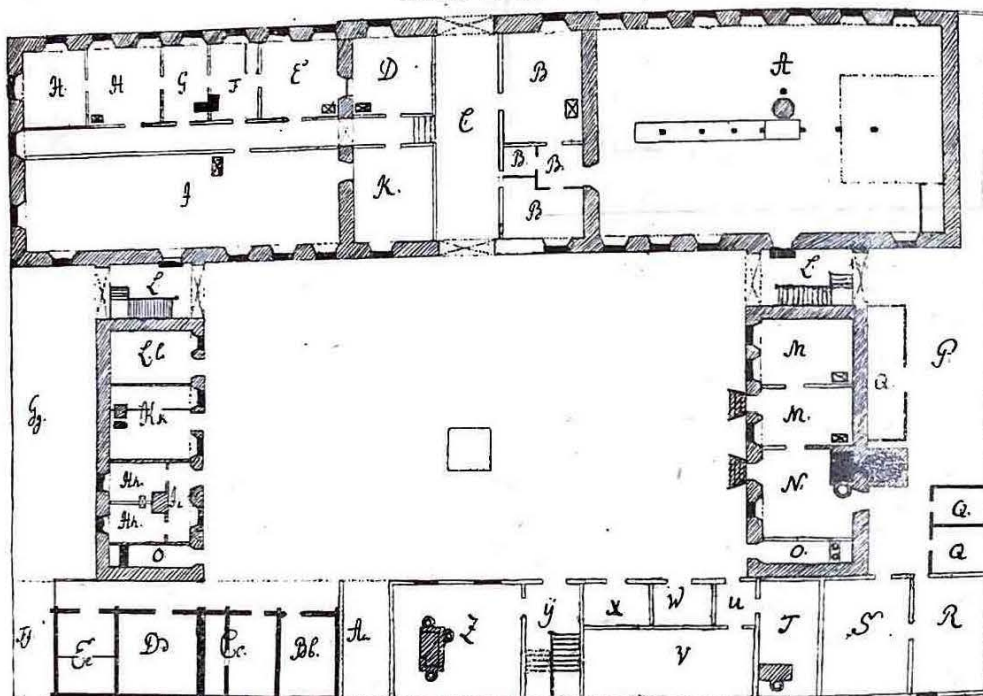
the Jonsdatter; hun havde tidligere siddet i Oslo Hospital, men Stiftsdirektionen havde befalet hende overflyttet til et

af Fattighusene; her viste hun sig umulig at beholde, da hun var saa uregjerlig, at der Dag og Nat maatte holdes Vagt over hende.

Med fuld Føie mente Kancelliet imidlertid, at Norge selv maatte sørge for sine Sindssyge. Og det var i Overensstemmelse med de tidligere udgaaede Reskripter, at Magistraten paa Byens Fattigvæsens Vegne vedtog at skaffe Birthe Jonsdatter Hus og ligeledes at Stiftsdirektionen etpar Aar senere ved Indredningen af Tugthuset lod 2 Rum istand-

Undre Etage.

*Udredning af
Borstua Børns Lyghjælper
undre Etage.
opmaalt d. 1763 og forfærdiget af M. Børstua*

10 Aln

sætte til en Daarekiste. Denne viste sig jevnlig at være benyttet indtil Dolhuset i Oslo Hospital blev bygget 1776. — Birthe Jonsdatter blev indsat i Daarekisten ²²/₁₁ 1741 og døde ²/₇ 1743.*)

*) Om denne Sags retshistoriske Betydning henvises til Dr. med. Paul Winge: Fattigvæsenets Stilling til Sindssygepleien« (1904) Pg. 27 ff. Den ærede Forfatter vil visselig indrømme, at Reskriptet af 1736 for Akershus Stifts Vedkommende blev bedre fulgt end af ham antaget.

Af Planen over Tugthuset's undre Etage (Pg. 126) betegner de 2 Rum i Nordfløien (H. h) vort Lands først indrettede Anstalt til Pleie af Sindssyge.

Efter en Del Nølen blev omsider Tugthusanordningen approberet af Kongen ^{2/12} 1741; der var hermed intet til Hinder for at Indretningen traadte i Virksomhed. Allerede samme Dag blev der indtaget 10 Lemmer og inden Aarets Udgang var der 19 Stkr., heraf 13 Kvinder og 6 Mand.

Kopierne af Professor Døderleins Opmaaling af Tugthuset (Pg. 125, 126 og 128) i 1763 viser i det store og hele hvorledes Anstalten var indrettet. Fra Begyndelsen af var det dog lidt anderledes, saaledes var de i 1763 af Overinspektøren benyttede Rum indtil 1755 Familiebolig for Farveren, Vævestue og en Sygestue for Kvinder. Sygestuerne i den nor-

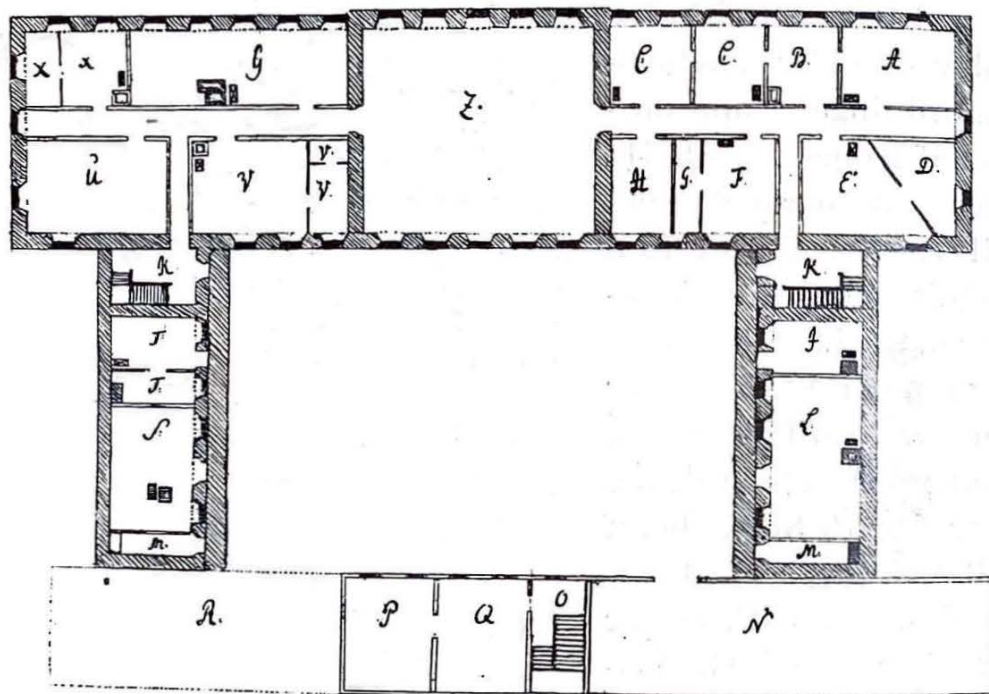
Fortegnelse over undre Etages Rum.

Annotation

- A. Linné Bæverfisk —
- B. B. et. Inspektør Brönstads
i Sundt Bæverfisk. —
- C. Johan Farkon. —
- D. Pehrman Bæverfisk —
- E. Linné Bæverfisk dito. —
- F. Ditto ... Rökön. —
- G. Inspektør Brönstads dito. —
- H. H. Tobias Sjundrom Bæverfisk. —
- I. Tobias Sjundrom. —
- K. Bæverfisk til Tobias Farkon. —
- L. Communication Farkon til Buggaard. —
- M. N. Sjundrom Bæverfisk. —
- N. Ditto Rökön
- O. O. Lot: Pris. —
- P. Sjundrom Buggaard. —
- Q. Q. et. dito ind. Sjundrom
- R. Ditto Madbord. —
- S. Tobias Mayarin
- T. Bæverfisk
- U. Farkon
- V. Rökön Bæverfisk
- W. Rökön Bæverfisk
- X. Sjundrom Sjundrom
- Y. Farkon
- Z. Farkon
- Aa. Buggaard
- Bb. Obro Inspe. Madb. —
- Cc. Buggaard og fællede Rökön Bæverfisk til
adskilligh. af fællede ind.
- Dd. Buggaard til af fællede ind. Fabriksrens
Sjundrom og Sjundrom Madb. —
- Ee. fællede Sjundrom Madb. og fællede. —
- Ff. Indgang fra Buggaard til Sjundrom
Sjundrom.
- Gg. Sjundrom andre Buggaard. —
- H. h. Sjundrom Bæverfisk.
- Ii. Sjundrom Rökön
- K. k. Sjundrom Obro og Cummer. —
- Ll. Inspektør Brönstads Madbord. —

dre Fløi ved Siden af Daarekisten kom først istand samme Aar; indtil den Tid var der ingen Sygestue for Mænd. — I Hovedbygningens 2den Etage paa Nordsiden af Kirken laa Garveriet, 2 Værelser for Kateketen, et Kjøkken, hvor etpar Lemmer sov om Natten, og et Rum til Skole.

Øvre Etage.

*Grundriss
Christians Børns Sygestue
2den Etage
opmaalt i A. 1865 af
M. B. Bødenlein*

Det maa vække Forundring at der blev lagt saa liden Vægt paa at skaffe lyse og rummelige Sovelokaler. Der var kun 2 saadanne, et i Nordfløiens 2den Etage for Kvinder og et i Sydfløiens 2den Etage for Mænd, hvert af disse var $15\frac{1}{2}$ Alen lange og ikke fuldt 10 Alen brede. Her stuedes sammen til enkelte Tider 60—70 Personer i hvert Lokale, de var indestængt fra Kl. 8 Aften til Kl. 5 næste Morgen; der laa regelmæssig 2 hyppig 3 Personer i hver Seng; Sengestæderne var bygget over hinanden i 2 Rækker,

for at komme til den øverste maatte Lemmerne klatre op ad en liden Stige. Kun undtagelsesvis sov Lemmerne paa Arbeidslokalerne, hvor der ikke var tilstrækkelig Afspærring til at hindre Rømning. Det sees dog, at de faa Lemmer, som blev sat til Snedkeri og Skomagerarbeide, pleiede at sove paa sine Arbeidsrum, ligesaa endel Væversker, som havde specielle Arbeider.

De forskjellige Fabriker havde hver sin Fabrikmester; han skulde lære Lemmerne Arbeidet, paase at dette blev ordentlig udført og tillige holde streng Disciplin paa Arbeidsrummet. Mestrene havde Straffemyndighed overfor mindre Forseelser i Arbeidet; hver Lørdag, naar Ugens Arbeide blev opgjort, havde de at straffe Lemmerne, saafremt en bestemt Mængde ikke var udført; der var opstillet en Norm for hvor mange Slag han skulde uddele for hver Alen eller hvert Pund, som manglede paa Opgjøret.

Efter Anordningen skulde Overinspektøren have 2 af Byens Kjøbmænd som Inspektører. Denne Ordning blev funden ganske upraktisk og der blev ikke opnævnt nogen saadan Inspektør; istedet ansattes en Assistent hos Overinspektøren, han skulde kontrollere Forbruget af Raamaterialier, tage vare paa de færdige Fabrikata, holde Regnskab vedrørende Driften af hvert Lems Arbeide, og tillige

Fortegnelse over øvre Etages Rum.

Annotation. —

- H. Commissions Dagsl. —
- I. obn. Insp. Biøttke —
- C. C. Dito *Arbejds Værelse*
- D. Dito *Arbejds Rum*
- E. Dito *Arbejds Rum*
- F. Dito *Arbejds Rum* —
- G. *Arbejds Rum*
- H. *Mad køk*
- I. *Arbejds Rum* —
- K. K. *Sengstue*
- L. *Parapet til Mad køk*
af Træmøbler. —
- M. M. *Loc. priv.*
- N. *Arbejds Rum*
- O. *Sengstue*
- P. *Rum og Mad køk*
- Q. *Sengstue og Mad køk*
- R. *Arbejds Rum og Værelse*
for Besøgende. —
- S. *Parapet for Træmøbler.*
- T. *Arbejds Rum*
og Træmøbler. —
- U. *Arbejds Rum til Træmøbler*
- V. V. *Arbejds Rum*
Arbejds Rum. —
- X. X. *Arbejds Rum*
- Y. *Arbejds Rum*
- Z. *Arbejds Rum.* —

have Ansvaret for Husets Politi. Der blev anvist denne vigtige Person etpar Værelser til Beboelse lige ved Hovedporten. Hans Løn var 150 Rdl. aarlig, foruden Bolig og Brænde. Assistenten, eller Inspektøren som han regelmæssig blev kaldt, havde en videregaaende Straffemyndighed end Fabrikmestrene; han kunde efter sin Instrux paa staaende Fod straffe for Forseelser, men: »Guds Ords Foragt, »Eder og Banden, samt anden Guds Ords Fortørnelse, Kirkens, Catechisationens og Bønnens Forsømmelse, utugtig »Snak, Letfærdighed, Tyveri og andet deslige skal alvorligen »straffes, og saasnart nogen derudi findes skyldig, da skal »det gives Oberinspecteuren tilkiende, paa det at de alvorligen kan vorde afstraffede, men er Forseelsen for grov, »da anmelde Oberinspecteuren den for Commissionen, som »selv ville dictere dem Straffen«.

I det Hele svang Inspektøren Tugtens Svøbe over Lemmerne; han paasaa, at enhver nyankommen fik sin kraftige »Velkomst« af Vægterens Stok, og han pidsket i Tide og Utide, saa det sees, at Bockenhoffer i 1746 beklaget sig over at han »lader straffe Tugthuslemmerne endog for smaa Forseelser uden al Maade og saa uchristeligen, at de derover bliver sengeliggende, hvilcket er Huuset til Skade«, det blev derfor paalagt Inspektøren kun at straffe efter indhentet Ordre, et Bud som neppe blev holdt i mange Dage.

Til Ordenens Opretholdelse havde Inspektøren til Hjælp kun Vægteren om Dagen, Natvægteren for Natten og Portneren; den sidste havde fri Bolig med Brænde og 30 Rdl. aarlig, Vægterne 6 Ort om Ugen.

En af Anstaltens vigtigste Funktionærer var Spisemesteren. Han havde sin Bolig i den søndre Fløis 1ste Etage, her laa hans store Kjøkken med stort Ildsted og Bagerovn, lige ved hans Madboder og Kjelderrum. Den færdige Mad blev udleveret Lemmerne fra en Luge i Kjøkkenet. Herman Kierckhoff havde Stillingen som Spisemester helt til 1757, i Løbet af disse Aar havde han mangt et alvorligt Sammenstød baade med Lemmerne, som

besværet sig over Maden og med Overinspektøren, hvis Lod det var at mægle. — Spisemesteren havde kun frit Hus, forøvrigt maatte han søge sin Fortjeneste ved at forhandle Madvarer til Lemmerne, han var forpligtet til stadig at holde tilsalgs »alle Slags gode, sunde og friske Madvarer af fersk Kjød, Fisk, Ost, Smør, Erter, Grød, Velling og Suppe« for samme Pris, som blev betalt hos Marketenterne ude i Byen. — Ingen Mad maatte sælges før Bøn var holdt, intet maatte udborges, og hverken Tobak eller Brændevin falbydes. Han maatte behandle Lemmerne sømmeligt og »ikke med Skioldsord tiltale Lemmerne langt mindre med Hug og Slaug tractere dem«.

Hver Morgen blev der udleveret Lemmerne 2, 3 eller 4 Skilling efter Værdien af deres Arbeide for at købe Mad, de fik desuden 1 Pot Øl daglig og et Brød hver 3die Dag. — Arbeidstiden var fra Kl. 5 Morgen til Kl. 8 Aften. Natvægteren afleverede Lemmerne fra Barakkerne og havde Ansvaret for at alle var indestængt om Aftenen. Kl. 7 om Morgenen maatte Vægteren raabe til Bøn, som blev holdt først i Kirken, senere i den store Væverisal i Hovedbygningen. Da Vægtertjenesten om Dagen hyppig blev udført af en af de mest betroede mandlige Lemmer, kan man i Kopibøgerne støde paa følgende pudsige Ordre: »Vægteren tilholdes at raabe til Bøns præcis Kl. 7 saavel Vinter som Sommer, og før han raaber skal Skoleholderen tilsiges, før sømmer han det, skal han pidskes.«

Stiftsdirektionen beskikkede ¹⁴/₁₂ 1741 Bockenhoffer som »Ober Inspecteur ved Tugt og Manufacturhuset i Christiania samt de Fattiges Væsen i Aggershuus Stift«; i Bestallingen roses han for sit hidtil udførte Arbeide »og vi i hans Forretning have erfaret hans Lydighed efter vores Ordres, hans Nidkiærhed for Publiqve Beste samt hans Fliid og Vindskibelighed for at see Huuset paa minste Bekostning til det almindelige Beste med mueligste Hastighed at »forfremme«. Hans Løn blev fastsat til en efter den Tids Forhold ganske betragtelig Sum af 500 Rdl. aarlig, dog

uden Bolig i Anstalten, men med en Procent i Kommission for Salg af de færdige Varer.

Som Præst ved Anstalten ansatte Stiftsdirektionen Engelbret Wulff med 150 Rdl. aarlig, som Katheket, Klokker og Skolemester antoges Andreas Carsbrech med 100 Rdl., fri Bolig og Brænde, og som Læge Regimentsfeldskjærer Thrane med 100 Rdl. aarlig.

For at skaffe den store og rummelige Kirke i Hovedbygningens 2den Etage et værdigt Udstyr anholdt Stiftsdirektionen om at faa overladt Prækestol, Altertavle, Font, Stole og andre Rekvisiter fra den nylig restaurerte Akershus Slotskirke. Dette indvilgedes ved Reskript af $\frac{22}{6}$ 1742. Kirken blev samme Aar høitidelig indviet af Biskop Dorph. Ved samme Tid forærede Stiftamtmand Rappe en smuk sølvförgyldt Kalk til Kirken. Af Bekvemmelighedshensyn og for at spare Udgifter ved Begravelse paa Byens Kirkegaard blev der anlagt en egen Kirkegaard paa Tugthusets Løkke, tæt op til den store Bagbygning. Ved Slutningen af 1770 Aarene blev Kirkegaarden flyttet til Løkkens længst bortliggende Del, dens sydvestre Hjørne. 1808 blev den udvidet med et Stykke af Overinspektørens Have.

Den i Anordningen nedsatte Kommission for de Fattiges Væsen eller Tugthuskommissionen, som den stedse blev benævnt, traadte sammen $\frac{12}{3}$ 1742.*) Paabudet om dens S sammensætning blev ikke opretholdt, idet der aldrig blev opnævnt andre civile Medlemmer end Kjøbmænd fra Kristiania.**) Fra først af valgtes 4 Kjøbmænd, men

*) Kommissionens første Forhandlingsprotokol til 1776 viser sig desværre at være forkommen, de senere er derimod opbevaret.

**) »Kommissionen for de Fattiges Væsen« gik snart over til 2 forskjellige Kommissioner, nemlig Tugthuskommissionen og Kristiania Bys Fattigkommission, begge direkte under Stiftsdirektionen. Fattigkom. bestod af den samlede Magistrat og Stiftsprovsten, fra 1785 tillige Slotspræsten. Ved Omordningen i 1803 indtraadte Politimesteren og 2 af Byens 12 Mænd, medens Slotspræsten udtraadte. Da samme Embedsmænd sad i disse Kommissioner, er de af de fleste Forfattere blevne sammenblandet, saaledes i Motzfeldts Kirkeret

ganske snart blev Antallet nedsat til 2. De tidligere omtalte Mænd Claus Bendecke († 1747), Anders Elieson († 1753), Johan Henrich Daries († 1752) og Lars Christensen († 1746), blev Kommissionens første valgte Medlemmer, disse tilhørte alle Byens 12 Mænds Tal. Senere kom Niels Nielsen (afgik 1760) og derefter Friederich Clausen (1753—1768) og Johan Friederich Larsen (1754—1772), Jens Schultz (1768—1774), Erasmus Dybwad (1774—1785), P. O. Boyesen (1772—1786), Lorentz Henrich Reemcke (1785—1790), J. Chr. Smith (1786—1817), Jørgen Tandberg (1790—1805) og Erich Thurmann (1805—1817). I Almindelighed varede Funktionstiden til Vedk.'s Død eller han søgte sig entlediget som en af Byens 12 Mænd.

Kommissionen skulde regelmæssig have Møde hver Uge. Fra 1777 ophørte dens Befatning med Revisionen af Stiftets Fattigregnskaber, idet der ved Reskript af ²⁵/₁ 1776 blev til Revision af de under Stiftsdirektionen sorterende offentlige Regnskaber antaget en Stiftsrevisor, og dermed ophørte Kommissionens Befatning med Fattigvæsenet i det Hele, som nu var gledet over til hvert Steds Fattigkommission. Møderne blev fra nu af kun maanedsvis og fra 1780 kvartalsvis.

Til hvert Møde blev de sidste indkomne Lemmer fremstillet af Overinspektøren, som var Medlem af Kommissionen og tillige førte dens Forhandlingsprotokol. Lemmernes Straffetid blev fastslaaet enten til bestemt Tid eller »forbliver her indtil videre«; for de ikke konfirmeredes vedkommende bestemtes »skal blive indtil han kan konfirmeres«.

Kommissionen havde under Stiftsdirektionens Approbation tillige Ledelsen af Anstaltens Økonomi; efter de mange

Pg. 260, Kristiania Kommunes 50 Aars Beretning Pg. 348, Dr. med. Paul Winge: Fattigvæsenets Stilling til Sindssygepleien Pg. 13 ff. Prof. Aschehoug har i: Norske Kommuners Retsforfatning før 1837 ikke nærmere kommet ind paa dette Spørgsmaal. —

Vanskeligheder, som efterhaanden opkom, mest fordi Kontrollen var for slap, blev det vedtaget, at Overinspektøren for hver Maaned skulde fremlægge Extract over sidste Maaned's Udgifter og Indtægter og en Fortegnelse over de nødvendige Udgifter for kommende Maaned. Beløbet blev anvist til Udbetaling hos Kassereren for de offentlige Stiftelser. I alle Spørgsmaal af forretningsmæssig Art var de 2 Kjøbmænd sagkyndige; det blev som Regel overladt dem at besørge de nødvendige større Indkjøb o. l. og der tilkjendtes dem stedse 2 % Provision herfor.

Det sees, at Indretningen i Begyndelsen arbeidet tungt. Byens Borgere saa med Skepsis paa det hele Anlæg og Mistrøen spredtes videre. Det maatte visselig være med Ængstelse for Fremtiden at Stiftamtmanden efterhaanden gav Ordre til at de sidste Rester af de indkomne frivillige Gaver skulde udtælles. Da Stiftelsen kun havde en liden fast Kapital var dens Indtægter meget variable og var afhængig af Størrelsen af Gaver, Tavlepenge og de indrømmede Rettigheder ved Reskriptet af $\frac{7}{10}$ 1740.

Det var derfor en Existensbetingelse for Stiftelsen at faa øgede Indtægter og Stiftsdirektionen maatte til det yderste føle sig forpligtet til at bringe en heldig Løsning af disse Spørgsmaal. I en Forestilling til Kongen af August 1742 bønfaaldt Rappe om nye Rettigheder til Husets Drift, han gav en bedrøvelig Beskrivelse af Tilstanden, paapeget de store Udgifter til Lemmernes Underhold, disse var udygtige til Arbeide og saa vankundige, at de fleste maatte holdes til Skolegang, naar de var undervist paa Husets Bekostning og opdragne til Arbeide, saa skulde de løslades; angaaende Sundhedstilstanden oplystes, at den var meget slet; Størsteparten blev syge af Skjørbug og var saa afkræftet, at Huset havde liden Gavn af dem. — Rappe havde ved denne Skildring en bestemt Hensigt, som han ogsaa opnaaet; forøvrigt synes hans

Tro paa Husets Fremtid at have været meget lys, ja saa tillidsfuld, at det forbauser den nøgterne Læser, som nu efter saa lang Tids Forløb gennemstøver de gamle Dokumenter. Ved Reskript af $2/_{11}$ 1742 blev Tugthuset tilstaaet Mulkter ved Over- og Underretter inden Stiftet, en Part af Konfiskationerne ved Stiftets Toldsteder og 1 % af al Arv, som faldt ved Skifter inden Stiftet. Desuden blev der stillet i Udsigt at faa et Lotteri til Fordel for Indretningen.

Tugthuset's Indtægter kan opføres under følgende Hovedposter: 1) Renter af de faste Kapitaler, 2) Gavebøger, 3) Bøder, 4) Konfiskationer, 5) Tavle- og Kollektpenge, 6) 1 % af falden Arv, endvidere Indtægter af Portbøssen, tilfældige Gaver og Salget af de færdige Fabrikata samt Udleien af Stolestader i Kirken, hvilket først begyndte henimod Aarhundredets Slutning (ca. 50 Rdl. aarlig).

I de første Aar var Belægget følgende:

1742	$16/6$	88	Lemmer,	hvoraf	12	Syge.
—	$22/_{12}$	154	—	—	35	—
1743	$13/4$	153	—	—	31	—
—	$12/_{10}$	131	—	—	24	—
1744	$14/3$	143	—	—	24	—
—	$12/9$	223	—	—	43	—
1745	$2/1$	180	—	—	42	—

Belæggets stærke Vækst i September 1744 skyldtes den om Sommeren afholdte Generalinkvisition; en stor Del af de indbragte var allerede bleven dimitteret i September, da man hverken havde Rum, Sysselsættelse eller Mad til dem.

Regnskaberne blev gjort op særskilt for Sommer- og Vinterhalvaaret. Sommerhalvaaret 1743, beregnet fra $14/4$ — $12/_{10}$, havde følgende Hovedposter. 1. I n d t æ g t: Rente-
penge 319 Rdl., Gavebøger 368 Rdl., Bøder 90 Rdl., Konfiskationer 30 Rdl., Tavle- og Kollektpenge 76 Rdl., 1 % af Arv 1070 Rdl., Tilfældige Gaver 22 Rdl., af Garveriet 936 Rdl., Tobaksspinderiet 1259 Rdl., af Væveriet 113 Rdl., Salget af Varer (ved Auktion, som blev afholdt i Tugthuset)

231 Rdl., med tilfældige mindre Indtægter ialt 4560 Rdl. 2. Udgift: Lemmernes Forpleining 1150 Rdl., Garveriet 503 Rdl., Tobaksspinderiet 496 Rdl. og Væveriet 605 Rdl., til Bygningen ca. 50 Rdl., Betjentenes Lønninger 855 Rdl. og endel mindre Udgiftsposter, hvormed det samlede Udgiftsbeløb udgjorde 4784 Rdl. Altsaa en Deficit paa 224 Rdl. Vinterhalvaaret var Udgifterne større, da der medgik ikke saa lidet til Brænde og Olje. — Enkelte Aar kunde igjen Indtægterne blive ganske anseelig og overstige Udgifterne.

For at slippe at være besværet med gamle og arbejdsudygtige Løsgjængere blev det bestemt, at saadanne skulde forpleies paa Hjemstedet. Urolige og farlige mandlige Lemmer blev det tilladt at overføre til Akershus Fæstning mod at Tugthuset erstattet Forpleiningsudgifterne med 3 Skill. pr. Dag. — Derimod bestemte Reskriptet $^{11}/_5$ 1742 at endel Lemmer, som var anbragt i Trondhjems Tugthus, men hjemmehørende i Akershus Stift, skulde føres over til Tugthuset; dette søgte Stiftsdirektionen at undgaa, da disse Lemmer var »Vanføre, Daarlige og Syge Mennesker, som bedre kand »skibe sig til Hospitaler, Daarekister og Sygestuer end til »Fabriqvers Vedligeholdelse«.

Ogsaa i Kjøbenhavn havde Tugthusets Indrettelse vakt Opmærksomhed og Stiftsdirektionens Handlemaade blev til dels kritiseret. I Januar 1743 sendte den almægtige von Holstein en skarp Skrivelse til Rappe, hvori han advarede mod at Stiftelsens Kapital blev angreben »Thi naar »Capitalen for den største Deel medgik, var Værkets Undergang høilig at befrygte, efterdi man ikke kan gjøre nogen »vis Stat paa uvisse Indkomster«.

Kritiken var omsider blit saa almindelig — og Frygten for Rappes rammende Vrede saa sterk — at gode Kristianiaborgere nedværdigede sig til anonyme Anklager. Vaaren 1745 nedsendtes til Kongen et udateret og ikke underskrevet Skrift: »Deduction hvoraf Christiania Tugt og »Børnehusets Oprindelse, itzige og tilkommende ventelige Tilstand, tilforlade-

»lig kand sees, erfahres og skiønnes«. Saavel Bockenhoffer som Rappe blev angrebne; førstnævnte beskyldtes for at have forpurret Planen om Tugthusets Overtagelse af Interessenterne, »saa stoed dette Forslag Mons. »Bockenhoffer aldeles icke an, thi hand dømte vel selv, »at hans førte Conduite neppe vilde producere ham et Embede igien hvorved hand kunde have 5 à 600 Rdl., icke »at tale om hvad Mons. Nefas maatte fournere naar hand »først blev af med Directionen over dette Huus«. Skriftet var velskrevet og viste tydelig at stamme fra Mænd, som havde staaet Foretagendet adskillig nær. — Det sluttede saaledes: »Det er altsaa den høieste Tiid at raade Bod paa »denne uforsvarlige Omgang ved en Undersøgnings Commission, men saadan en Commission, som faar Authoritet »til at entamere Sagen, som vedbør, uden Persohns Anseelse og Frygt for Velfærds Spilde eller Forfølgelse. Thi »ingen Privatus har for saadan Frygt tordet lukke sin Mund »op, skiøndt enhver retsindig Patriot, som Sagen er bekiendt, sukker derover og ønsker at Tingen maatte decureres for Hans Kong. Mayst. eller hans høye Ministerio.«

En Gjenpart af Skriftet blev sendt op til Stiftamtmanden for at han skulde imødegaa og forsvare sig. — Rappe afleverte $13/3$ s. A. en værdig og meget grundig Gjendrivelse af de fleste Anklagepunkter og gav tillige en Række Bevismaterialier til uhildet Bedømmelse af hans Handlemaade. I Mai resolverte Kongen, at han fandt Skriftet urigtigt og usandfærdigt og befalte derfor, at det af Bøddelen skulde opbrændes paa Kristiania Torv. Den 20. Mai 1745 Kl. 10 Formiddag slog Byens Vagt Kreds om Kagen paa det gamle Torv (ved den nuv. Johanneskirke), Byfoged Aagaard traadte frem med Skandskriftet i Haanden og overleverte det efter at have oplæst den kongelige Befaling til Byens Skarpretter, som kastet det paa det brændende Baal. — Eftertiden vil visselig give den energiske Stiftamtmand et bedre Omdømme end Samtiden vidste at yde ham.

Indkomne Lemmer.

Tugthusets Lemmeprotokoller er endnu opbevaret; i disse Protokoller blev hvert Lems fulde Navn indført med Angivelse af Forseelsen og Dommens Indhold. Senere tilføiedes Tugthuskommissionens Bestemmelse af Straffetiden, ligeledes blev det tilføiet, naar Vedk. blev løsladt eller, hvad der hyppig hændte, at Vedk. døde i Huset. Derimod er det kun undtagelsesvis bemærket noget om Lemmernes Alder. Af Forseelsens Art kommer dog dette frem, saaledes kan man gaa ud fra, at de fleste mandlige Lemmer, som var indsat for Tyveri og dermed beslægtede Forseelser var ganske unge, ligesaa for begge Kjønns Vedkommende for de som var uvillige til Skolegang og Konfirmation eller gjenstridige og u lydige mod Forældre.

For at faa en Oversigt over Forseelsernes Art og Antallet af indkomne Lemmer er Protokollerne gennemgaaet for hvert 5 Aar i Tiden 1742—1810. Forseelserne er klassificeret saaledes:

1. Løsgjænger, Betleri, Pasforseelse, Spil og Dobbelt, Fylteri, ond Forligelse blandt Ægtefolk, Ugudelighed, Uvilighed til Skolegang og Konfirmation, Tjenesteforsømmelse, Gjenstridighed og Ulydighed mod Forældre og Husbond.
2. Lejermaal, Løstgighed, mistænkelig Omgang med Foster, Barnefødsel i Dølgmaal, Blodskam.
3. for Kvinder: alle Slags Tyveri, Hæleri, Bedrageri, Falsk. for Mænd: mindre Tyverier, Naskeri, Bedrageri, Hærværk.
4. Optjene Bøder. (Forordng. ⁶/₁₂ 1743 § 14 og Forordng. ¹⁹/₁₀ 1763.)

Nedenstaaende Tal henviser efter Rækkefølgen til disse 4 Klasser.

	1742.	
Kvinder:	48 — 29 — 25 — 4 =	106
Mænd:	59 — 1 — 18 — 3 =	81
		Ialt 187

Flere Smaabarn fulgte med sine Mødre; Børnene blev, da de hindret Mødrene i Arbeidet, udsat paa Tugthusets eller Hjemstedets Bekostning. —

Desuden: 1 Student og 1 Skomagersvend »som begge var berøgtede for Kjætter« (se om disse Wessel-Bergs Reskriptsaml.).

1 Mand (under Rubrik 1) fik 22 Dages Arbeide for Helligbrøde.

1745.

Kvinder: 28 — 25 — 9 — 3 = 65

Mænd: 35 — 7 — 2 — 2 = 46

Ialt 111

Heraf 10—11 Gutter og 2—3 Piger.

Desuden: 1 sindsvag Soldat i etpar Maaneder.

1 Mand for Undsigelse og Trudsler »skal være i Huuset indtil videre«.

1750.

Kvinder: 56 — 32 — 10 — 2 = 100

Mænd: 60 — 3 — 9 — 4 = 76

Ialt 176

Dette Aar var der Generalinkvisition; der blev ført til Tugthuset endel Svenske Familier og løse Personer, som blev udvist.

Desuden ca. 11 Gutter og 6 Piger, som blev udsat efter et kort Ophold.

1 vanvittig Kvinde blev udsat paa Lægd.

1755.

Kvinder: 15 — 12 — 4 — 0 = 31

Mænd: 33 — 5 — 6 — 0 = 44

Ialt 75

En vanvittig Lægdslem og en forstyrret Kvinde fra Byens Fattighus indsat i Daarekisten. Etpar Fattiglemmer indsat paa kortere Tid for slet Opførsel.

1760.

Kvinder: 22 — 14 — 6 — 1 = 43

Mænd: 27 — 3 — 3 — 1 = 34

Ialt 77

En 9 Aars Gut indsat indtil videre, han havde vist »en særdelig Prøve paa en utrolig Handling af alle Slags Udyder«.

1 vanvittig Betler udsat paa Læg, en vanvittig Kone blev i Daarekisten fra $14/9$ 60— $18/5$ 61, en vanvittig Slave overført fra Fæstningen og indsat i Daarekisten, hvor han døde $18/4$ 61, en Vanvittig af bedre Forældre indsat i Daarekisten mod Betaling.

1765

Kvinder: 18 — 5 — 6 — 0 = 29

Mænd: 33 — 4 — 9 — 0 = 46

Ialt 75

En Mand og en Kvinde indsat efter Stiftets Ordre i Daarekisten, hvor de begge døde.

En Mand idømtes 3 Maaneder, »fordi han har vildet omkomme sig selv«.

En Kvinde som var idømt Livsstraf hængte sig, hun blev af Natmanden bortført og begravet under Galgen.

1770.

Kvinder: 13 — 14 — 13 — 1 = 41

Mænd: 29 — 3 — 10 — 0 = 42

Ialt 83

En Mand og en Kvinde indsat i Daarekisten.

1775.

Kvinder: 65 — 12 — 16 — 1 = 94

Mænd: 77 — 1 — 8 — 0 = 86

Ialt 180

Denne Høst var der Klapjagt paa Løsgjængere.

En vanvittig Mand indsat i Daarekisten.

En Giftblanderske idømt Arbeide paa Livstid.

1780.

Kvinder: 24 — 18 — 11 — 1 = 54

Mænd: 47 — 4 — 8 — 0 = 59

Ialt 113

En af Lemmerne som blev vanvittig, sendtes hjem.

En Kvinde var idømt 1 Maanedes Arbeide for Kvaksalveri.

1785.

Kvinder: 23 — 7 — 12 — 0 = 42

Mænd: 32 — 1 — 12 — 0 = 45

Ialt 87

1 Mand indsat paa Livstid for Falskmynteri.

1790.

Kvinder: 39 — 12 — 33 — 1 = 85

Mænd: 30 — 0 — 45 — 0 = 75

Ialt 160

1795.

Kvinder: 12 — 4 — 17 — 1 = 34

Mænd: 18 — 1 — 35 — 2 = 56

Ialt 90

1 Mand indsat paa Livstid for Omgjængelse mod Naturen.

1800.

Kvinder: 6 — 2 — 33 — 0 = 41

Mænd: 19 — 1 — 78 — 0 = 98

Ialt 139

1 Mand indfandt sig frivillig for at tjene til Underhold Vinteren over.

1 Mand indsat for Røveri paa Alfarvei i 6 Maaneder.

1 Mand for Omflakkeri og Prædikelyst »forbliver her indtil han lover at afstaa fra sit forrige Foretagende«.

1805.

Kvinder: 4 — 4 — 41 — 0 = 49

Mænd: 24 — 0 — 83 — 0 = 107

Desuden indsat Mænd for Overfald, Mistanke om Drab, Mordbrand, Undsigelse, 2 for ulovlig Brændevinshandel og 1 Mand for »Prædikelyst«.^{*)}
Ialt 7.

Ialt 163

*) I Tidsrummet 1799—1803 indsattes ialt 11 Personer, hvoraf 3 Kvinder, dømt efter Tugthusanordningen som Løsgjængere, medens den egentlige Hensigt var at stanse deres Virksomhed som Lægprædikanter.

1810.

Kvinder: 2 — 5 — 61 — 0 = 68
Mænd: 16 — 1 — 125 — 0 = 142

Desuden 2 Mænd for Forfalskning af Pengesedler og for at sætte dem
i Omløb og 1 Mand for Kvaksalveri idømt 1 Aar. = 3

Ialt 213

Man ser, at indtil 1790 henhørte ca. Halvparten af Lemmerne til første Klasse; af disse udgjorde Løsgjængere og Betlere Hovedmassen; Forordningen af $\frac{9}{8}$ 1754, som paabød, at tjenestløse Folk skulde som Løsgjængere indsættes i Tugthuset for 2 Maaneder, hidrog i høi Grad hertil. — Klassen 2 aftager gennem Aarene eftersom Straf for Lejermaalsforseelser aftager, hvorimod under denne Klasse Blodskam, Barnefødsel i Dølgmaal og mistænkelig Omgang med Fostere blir et forholdsvis jevnt Tal.

Efter Anordningen havde Forældre Adgang til at sætte Børn ind i Tugthuset; heraf benyttet endel sig, og ikke saa sjelden kom bedre Folks Barn derind for en kortere Tid mod Betaling, disse blev da separeret fra de almindelige Lemmer, men maatte arbeide sammen med dem om Dagen. Plakat af $\frac{8}{4}$ 1771 betog imidlertid Forældre og Formyndere Adgang hertil uden efter Dom.

Der var ogsaa Adgang til at modtage frivillige Lemmer, som meldte sig til Arbeide. Denne Bestemmelse fik yderst sjelden Anvendelse, enhver fri Mand ansaa det for en Skam at blandes mellem de tvungne Arbeidere, og det var kun den yderste Nød, som rent undtagelsesvis bevæget nogen hertil. — I sine Udtalelser angaaende Forslaget til Fundats for Kristianssands Tugthus erklærede Stiftsdirektionen at Bestemmelsen var uden praktisk Betydning.

Forordningen af $\frac{20}{2}$ 1789 var en betydningsfuld Reform i vor Straffelovgivning, idet den i væsentlig Grad formildet Straffen for Tyveri; fra de tidligere haarde Straffe gik man nu over til moderne Principer; for første Gangs Tyveri skulde Forbryderen indsættes i Tugthus fra 2 Maaneder til

2 Aar og Forbryderens Forbedring skulde være denne Strafs Hovedøiemed. Reformen medførte at $\frac{2}{3}$ dele af Tugthusets Belæg var tyvsdømte; de foranstaaende Opgaver viser for Aarene 1790—1810, at Klasse 3 tilsammen har 551 Lemmer af et samlet Lemmetal paa 765. Allerede i 1790 sees en betydelig Forøgelse og i 1810 var det overvældende Flertal af Lemmer indsat for Tyveri. Indtil 1790 var der omtrent lige mange Mænd som Kvinder blandt de indkomne Lemmer; fra nu af ændredes Forholdet derhen, at der blev næsten dobbelt saa mange Mænd som Kvinder.

Sammen med Forordningen af 1789 kom Kravet paa en forskjellig Behandlingsmaade af de virkelige Forbrydere og de som man havde Haab om kunde forbedres; der krævedes derfor en skarpere Adskillelse af Lemmerne saavel under Arbeidet som om Natten. Forslag, som var oppe, gik ud paa en Klassifikation i 3 Klasser:

1. De uærlige af Kvindekjøn, som alle sad paa Livstid.
2. begge Kjøn, paa Livstid eller Straffetid længere end 6 Aar.
3. de som efter Tugthuskommissionens Beslutning skal sidde i kortere Tid dels efter deres Forseelse og dels efter deres Forhold og Fremgang i Arbeidet.

Paa Grund af de vanskelige Forhold med Lokaler, kunde imidlertid ingen saadan Klassifikation gennemføres, og man opnaaet kun, at der for Kvinder med lang Straffetid indrettedes et Arbeidsrum i det nedlagte Tobaksspinderi.

Det aarlige Belæg var i de første 10 Aar ganske stort, men tog saa mærkeligt af til under 100 i Gjennemsnit. Fra 1790 blev det paalagt (ved Reskr. $\frac{17}{7}$ 1790) at indsende Opgave til Kancelliet over Belæggets Størrelse; man ser, at Gjennemsnittet stadig vokser, til 110—120 omkring 1800 og 150—160 i 1813.

1. Aug. 1790 var Belægget:

Kvinder: 7 — 15 — 27 — 0 = 49

Mænd: 13 — 0 — 25 — 0 = 38

Ialt 87

Af Mænd var der 2 under 15 Aar, men ingen Kvinder. Paa Livstid sad der 4 Kvinder for Barnefødsel i Dølgemaal, ingen mandlige Livsfanger.

I 1809—10 steg Gjennemsnittet til over 200 Lemmer, i November 1813 var det gaaet tilbage til 150, heraf 82 friske Mænd, 51 friske Kvinder og 17 Syge af begge Kjøen.

Efter foranstaaende havde Indretningen saaledes i det væsentlige tjent som Tvangsarbeidshus indtil 1790 og fra denne Tid af mest som Straffeanstalt. Det endelige Gjennembrud kom ved Kancelliplakat af $\frac{9}{4}$ 1813, som bestemte, at enhver, som ikke havde fast Næringsvei og unddrog sig fra fast Tjeneste, skulde efter Dom hensættes i Sognets Arresthus. Af Forarbejderne sees, at Bestemmelsen blev udstedt, fordi det ellers ufordærvede Menneske skal undgaa den Fare som daglig Omgang med ryggesløse Mennesker kan faa paa hans Moralitet, og ikke mindst fordi enligt Fængsel er en saa kjedelig Straf at de herved vil lære Ørkesløshed og Lediggang at kjende fra den ufordelagtigste Side. Herved blev Tugthuset befriet for Løsgjængerne og det fik helt ud Karakter af Straffeanstalt. Det maa dog erindres, at der efter Anordningen fremdeles var Adgang til at indsætte Gjenstridige og Ulydige mod Husbond eller Forældre, ligeledes de, som havde forsømt Skolegang og ikke var konfirmeret o. l., hvilke Bestemmelser, omend lidet anvendt, var gjældende til langt udi det 19de Aarhundrede.

Forholdet til Waisenhuset.

Allerede ved den første Plan om Anlæg af et Tugt og Spindehus var det Hensigten, at hermed skulde forenes et Hjem for fattige Børn; i den Anledning blev ogsaa de Midler, som tilhørte det gamle Børnehus ialt 6909 Rdl., overdraget det nye Tugthus. Efter Tugthusanordningen var det imidlertid ikke Meningen at her skulde modtages mange Børn; efter moderne Begreber kun de vanvyrdede og forsømte. Derimod udtaltes (Kap. II, § 5, 4de Punktum) »Naar Gud

»velsigner Tugthuset med lykkelig Fremgang, skal der gøres Anstalt hvorledes Fattige Børn kan paa en vissere og bestandigere Maade vorde opfødte og oplærde«.

I 1744 var Stiftamtmand Rappe saa forhaabningsfuld, at han antog at Tugthuset skulde kunne klare sine Udgifter og efterhaanden arbeide sig ud af sin Gjæld; han mente endog, at Tiden nu var inde for Oprettelsen af et Waisenhus for fattige Børn. I en Forestilling til Kongen (af $17/9$ s. A.) udredet han sine Planer herom. Rappe vilde, at Stiftelsen, som nærmest var beregnet for Børn af bedre Forældre, skulde være et Slags Akademi for Naturvidenskab og de matematiske Videnskaber; dette vandt ikke Kancelliets Bifald og blev nægtet, da saadanne Videnskaber ikke ansaaes egnet til at blive drevet i et Waisenhus. Ved Reskript af $4/12$ 1744 blev der lagt den første Grund for en saadan Stiftelse, som herved opnaaet følgende Begunstigelser:

- 1) en frivillig Gave af alle Bygselbreve, som blev løst inden Stiftet,
- 2) et privilegeret Lotteri,
- 3) et Beløb af 1000 Rdl. aarlig, som Kristiania Borgerskab skulde udrede istedetfor de tidligere Indkvarteringspenge,
- 4) overladt Zahlkasserer K ø l l e's tidligere Gaard.

Ved disse Bidrag skulde Stiftelsen have tilstrækkelige Midler til at staa paa egne Ben. Men kun delvis kom dette Stiftelsen tilgode. Ved Løsning af Bygselbreve blev der indkrævet frivillige Gaver; den store Indtægt paa 1000 Rdl. aarlig blev der derimod intet af, da der snart efter skeede en Forandring af Indkvarteringsvæsenet uden Hensyn til denne Udredsel. Hvad Lotteriet angik, saa kom dette igang 1747 og 1748 med en Nettogevinst for Stiftelsen af 2909 Rdl.; men senere benyttet man sig ikke af det givne Privilegium; formodentlig havde man seet, hvor vanskeligt det var at faa Afsætning paa Lodder til de 2 trukne Lotterier, som paa langt nær indbragte, hvad man havde ventet.

Waisenhuset kunde saaledes ikke oprettes endnu; fore-

løbig blev de indkomne Midler bestyret af Overinspektøren for Tugthuset; Stiftsdirektionen, som skulde have Overledelsen over begge Stiftelser, havde at paase, at Renterne blev tillagt Kapitalen, og at der blev aflagt særskilte Regnskaber for Tugthusets og Waisenhusets Midler. — Den prægtige Gaard, som var skjænket Stiftelsen, blev bortleiet til Oberstinde Brockenhuus og blev taget tilbage af Rentekammeret og solgt til hende i 1757.

Det viste sig ogsaa, at der ikke blev ført tilstrækkelig Kontrol med Waisenhusets Midler; det første Opgjør fandt Sted i 1752, Kapitalen var da 4300 Rdl., heraf var den største Del udlaant til Tugthusets Kasse. I 1756 havde Stiftelsen liggende Obligationer for 3600 Rdl., det øvrige var indestaaende i Tugthuset. Fra 1758 til 1768 fandtes intet Opgjør; i denne Tid havde Stiftamtmand Storm ladet optage et Laan paa 10,000 Rdl. til Tugthusets Drift, som Sikkerhed stilledes saavel Tugthusets som Waisenhusets Obligationer; paa denne Transaktion tabtes endel, da Obligationerne, som lød paa større Beløb end Laanesummen, blev overtaget af Laangiveren. Ved Reskript af $18/2$ 1772 bestemtes, at Renterne af Stiftelsens Midler kunde anvendes til fattige Børns Underholdning og Opdragelse; det meste heraf tilfaldt Tugthuset som Erstatning for de Børn (tilhørende Lemmer), som var udsat. Da Overinspektørerne Krejdahl og Brinch var komne i Underballance, og da der havde været slap Kontrol fra Stiftsdirektionens Side, anmeldtes Underskuddet, ialt 3368 Rdl., i Stiftamtmand Storms Opbudsbo og Biskop Nannestads Dødsbo. Ved Kommissionsdom af $3/10$ 1783 blev Boerne dømt til solidarisk Ansvar overfor dette Beløb, og som Dividende i Storms Bo udbetaltes kun 234 Rdl.

Det sees heraf, at der i det Hele var Stof nok til Tvistigheder, naar Planen om Waisenhuset først kom til Udførelse.

Vaaren 1778 indbød Biskop Schmidt Offentligheden til at yde Bidrag til at Waisehuset kunde komme igang.

De frivillige Bidrag strømmet saa rigelig ind, at Indretningen kunde begynde samme Høst. Fru Brockenhuus's Gaard, som nu var indkjøbt til Lokale for Overhofretten, blev overladt for 3000 Rdl. I Stiftelsens Statutter af $\frac{3}{12}$ 1783 blev det bestemt, at den Kapital, som tilhørte det paa-tænkte men ufuldførte Waisenhus, skulde overdrages Stiftelsen; da Tugthuset ikke var i saa god økonomisk Forfatning, at Kapitalen strax kunde udbetales, skulde Mellemværendet opgjøres og den endelige Udbetaling foregaa efterhaanden, dog skulde der aarlig svares Renter af Gjælden.

Angaaende dette Opgjør blev der i flere Aar forhandlet mellem Bestyrelserne for de to Stiftelser. Den endelige Udredning var i 1794 bleven overladt Justitiarius i Overhofretten Johan R. Bull og Kjøbmand Christopher Biltzing; disse foreslog, at Tugthuset skulde betale 2711 Rdl., og at begge Stiftelser skulde staa Last og Brast med Hensyn til Kravet i Biskop Nannestads Bo. — Forslaget blev omsider approberet ved Reskript af $\frac{22}{9}$ 1797.

Virksomheden til 1814.

De forskjellige Fabrikindretninger gav ikke det ønskede Resultat; der opstod Vanskeligheder med Mestrene, Raamaterialerne var ikke tilfredsstillende og man opnaaet ikke det forventede Udbytte af Lemmernes Arbeide. I Gjennemsnit kunde disse neppe tjene over det, som blev dem udbetalt i Dagpenge. Angaaende Salget af de færdige Varer ansaa man det nødvendigt at dette foregik i større Partier til Kjøbmænd. Man turde heller ikke optage Kampen mod Byens Haandværkslaug; det blev inden faa Aar indlysende, at Fabrikvirksomheden maatte indskrænkes til saadanne, som ikke kunde skade Borgernes og Haandværkernes Næringsrettigheder, da disse ikke maatte lide Tab ved offentlige Arbeider. — Baade Tobaksspinderiet og Garveriet blev derfor forpagtet bort til Byens Folk. Garveriet blev bortfor-

pagtet fra 1748 mod en Afgift af 40 Rdl. aarlig og man vedblev hermed til 1759, da det blev nedlagt. Tobaksspinderiet, som ikke saa direkte konkurrerede med Byens Haandværkere, blev bortforpagtet i 1753 til Raadmand J e n s J a c o b s e n, som havde det til 1767. For en Afgift af 150 Rdl. aarlig skulde han bruge Spinderiet og stadig have 30 Lemmer til Arbeidet; ønsket han flere, maatte der betales 4 Skill. daglig for hver. Arbeidet skulde begynde Kl. 5 om Morgen og vare til Kl. 8 Aften, Lemmerne skulde være fri til de regelmæssige Maaltider, paahøre Morgen- og Aftenbøn og desuden gaa i Skole den Tid som Skolelæreren fandt nødvendig, dog ikke over 2 Timer daglig. Senere blev Tobaksspinderiet og Garveriet ganske sløifet, saa den meste Virksomhed samlede om Væveriet.

I Planen for Tugthusets Indretning viste der sig saaledes at være begaaet den almindelige Feil som ved de fleste Nyanlæg, det var for stort og for kostbart; og de mange Prøveaar drog sterkt paa Tugthusets Midler.

Vaaren 1755 blev Bockenhoffer, som nu var en Mand paa de 70 Aar, saa sygelig, at han søgte Afsked og døde kort efter. Han havde været en dygtig og initiativrig Mand, men hans store Forbilleder, nærmest Børnehuset i Kjøbenhavn, passet ikke for vore smaa Forhold. I hans Tid forløb dog Dagene uden større Rivninger; han ansatte i 1749 S i m o n B i ø r n s t a d som Inspektør, en myndig og vanskelig Mand, som ikke kom godt udaf det med Bockenhoffers Eftermænd. Af Begivenheder skal kun nævnes, at der i 1749 faldt sterke Klager mod Spisemesteren over den slette Mad, som Lemmerne fik. Dr. L i n c k e talte Lemmernes Sag og søgte at hjælpe dem i deres elendige Forfatning, men hans Ord synes at have havt liden eller ingen Virkning.

^{9/5} 1755 blev H a n s A u g u s t K r e j d a h l ansat af Stitsdirektionen som Overinspektør for »Tugt og Waisenhuset samt de Fattiges Væsen i Aggershuus Stift«; han fik Bolig og Brænde i Anstalten og 400 Rdl. i aarlig Løn. I hans Tid var Forholdene adskillig urolige; af hans Kopi-

bøger sees han paa et Aar at have dikteret Afpiskning 30 Gange paa Kvinder og 22 Gange paa Mænd; der forekom hyppige Rømninger og Tyverier, meget ofte havde Lemmerne faaet Adgang til Brændevin; de holdt Spektakel og sloges paa Barakker og i Gaardsrum; en Gang gik det saa vidt, at Vægteren, som var den mest betroede af Lemmerne, blev beordret afpisket ved en af de andre Lemmer, »fordi »hand selv intet gjør og ei tilholder de andre Lemmer at være »hurtige med det dem foresatte Arbeide«. Afpiskning foregik »til Stolpen i Gaarden«, hvor samtlige Lemmer blev nedkaldt for at overvære Executionen til Skræk og Advarsel. Næsten hver Mandag var der saadan Afpiskningscene, Dømmen lød nemlig paa f. ex. 25 Slag strax og 25 Slag hver Mandag i 5 Uger. I Kjelderen var der indrettet et mørkt Hul, hvor Lemmer, som havde forgaaet sig, efter Afpiskning blev hensat paa Vand og Brød.

En Kvinde blev ogsaa efter at være afpisket paalagt svære Lænker, saa hun var ude af Stand til at flytte sig eller gaa uden Hjelp; forøvrigt var det sjelden at Lemmerne blev lagt i Jern.

Efterat flere Spisemestre var prøvet, overtog Krejdahl selv at bespise Lemmerne; herved kom han i en vanskelig Dobbeltstilling, som ikke bedredes, da Betjeningen med Bjørnstad i Spidsen klaget over ham. Krejdahl synes at have været en velvillig, men svag Mand; den strænge Tugt maa ikke lægges ham for meget tillast; det laa i den Tids Aand, at der maatte regjeres med Pisk og Tamp. Da Krejdahl døde i Januar 1764 blev Christian Albert Horn hans Eftermand. Hans Funktionstid blev ganske kort, da han allerede døde i Marts det følgende Aar. Efter Horns Død blev Biskop Nannestads Nevø og Famulus Hans Nannestad ansat som Overinspektør; han forrettede kun et Aars Tid og vendte tilbage til sin Stilling hos Biskoppen; i 1774 blev han Kancelliraad og døde 1775 som Eier af Gaarden Storfosen i det Trondhjemske.

Fra April 1766 til Marts 1774 var Henrik Brinch

Overinspektør. I hans Tid blev der gjort Forsøg paa at indføre en bedre Orden saavel i Regnskaber som Husets Drift og han udarbejdet Forslag til nye Instruxer for de fleste Funktionærer saaledes for Overinspektøren og for Spisemesteren. Den sidste er af Interesse, da den tillige indeholdt et fuldstændigt Spiseregulativ, hvoraf hidsættes: Lemmerne skulde bespises 3 Gange daglig, Frokost Kl. 7—8, Middag Kl. 11¹/₂—1 og Aftensmad Kl. 7—8 om Vinteren, om Sommeren (¹⁵/₃—¹⁵/₁₀) Kl. 8—9. Frokost og Aftensmad var altid ens, nemlig ¹/₄ Pot godt Øl og Rugbrød for 1 Skilling. Søndag og Torsdag Middag Kjødsuppe med Kjød til Eftermad, Mandag, Onsdag og Fredag Grød eller Melkemad og til Eftermad saltet Torsk eller Ludefisk med Smørdypelse, Tirsdag Ertesuppe med Flesk eller Kjød til Eftermad og Lørdag Øllebrød med Spegesild; hver Middag udleveredes tillige ¹/₄ Pot godt Øl og et Stykke Brød for 1 Skilling. Spisemesteren modtog nu direkte Godtgjørelse for Maden, 5 Skill. pr. Dag for hvert Lem ældre end 12 Aar, for yngre end 12 Aar 3 Skill. daglig. Mod samme Godtgjørelse skulde de syge forpleies efter Lægens nærmere Forskrift. Spiserefskaberne: en Tinkop paa en Pots Størrelse, en flad Træ eller Tintallerken, Ske, Kniv og Gaffel af Jern og et Glas for hvert Lem blev i Spisemesterens Forvaring og bragtes af hans Folk paa Bordet for hvert Maaltid. Lemmerne maatte selve hente sin Mad i Lugen ved Kjøkkenet og derefter gaa ind i Væverisalen, som skulde rengjøres og vaskes hver Dag, her blev enhver anvist Plads ved Bordet af Inspektør og Vagtmester, som skulde være tilstede under Spisningen; Klokkeren maatte ogsaa indfinde sig »for at læse tydelig til og fra Bords«. Angaaende Portionernes Størrelse blev intet andet fastslaaet end at hvert Lem skal af »Skee og »Suulmad« have saameget som man hos Markenterne i Byen kan bekomme for 1¹/₂ Skilling.

Saavel Krejdahl som Brinchs Regnskaber viste Underballance, væsentlig Tab paa insolvente Kjøbere af de solgte Fabrikata. Disse Beløb tilsamm. 3368 Rdl., som først blev

endelig opgjort efter mange Aars Forløb, blev anmeldt i Stiftamtmand Storm og Biskop Nannestads Boer, da man fandt at disse maatte være ansvarlig for at Overinspektøren havde overskredet sin Instrux og solgt Varer paa Kredit.

Efter Brinch, som døde i Marts 1774, forrettede F. O. A l b u m som Overinspektør til han i 1776 overtog Stillingen som Stiftsrevisor og døde som saadan i April 1779.

Løitnant C a r l F r i d e r i c h L u n d t overtog $\frac{1}{7}$ 1776 Overinspektørstillingen og fungerede til sin Død i April 1786; fra 1777 af var han tillige Raadmand i Kristiania.

Man kan ikke spore nogen større Bedring i Behandlingen af Lemmerne i disse Tider, Belægget var jo forholdsvis lidet, neppe 100 i Gjennemsnit, men der var alligevel intet i Kassen til Udbedring af Lokaler eller til Nyanskaffelser; rigtignok begyndte hver Overinspektør kort efter sin Tiltrædelse med nye Forslag og Planer, dog slappes Interessen ganske hurtig og enhver Plan, om den var baaret af den mest energiske Overinspektør, maatte strande paa det evig gamle og altid det samme: Mangel paa Penge.

Det sees, at Overinspektøren, Underinspektøren og Fabrikmesteren hidtil hver havde havt en af de kvindelige Lemmer til V i s e r p i g e, dette forbød Stiftsdirektionen i 1784 og disse Funktionærer fik hver i Erstatning 20 Rdl. aarlig. Senere fik Præsten, som ikke boet i Anstalten, ogsaa dette Tillæg, da han havde benyttet en Pige til sin Opvartning.

Stiftelsens Økonomi var gjennem disse Aar bleven betydelig forværret og Huset som dets Indretninger var meget forfaldne, hertil kom at Stiftelsens aarlige Indtægter tog betragtelig af, særlig havde Arveafgiften længe givet lidet, det indviklede Regnskabsforhold med Stiftets samtlige Præster, Sorenskrivere og Fogder lod ogsaa meget tilbage, og der blev Processer og Tab herved. — Antallet af de indsatte Lemmer begyndte derimod at stige. Stiftsdirektionen fandt derfor efter Henstillen fra Kommissionen, at Indtægterne maatte forbedres, saafremt de nødvendige Ud-

gifter skulde kunne bestrides til Drift af Fabrikindretningerne og Lemmernes Forpleining. Ved Forestilling til Kongen af September 1781 blev den yderlige Forlegenhed, hvori Tugthuset befandt sig, fremstillet; herpaa blev det svaret, at man ikke kunde tilstaa nogen ny Afgift, da der var besluttet oprettet et Tugthus i Kristianssand; Stiftamtmand *Levetzau* fremkom dog med ny Forestilling »da den »høieste Nødvendighed nøder os til paany at ansøge« og ved Reskript af $\frac{1}{5}$ 1782 fik Tugthuset en Afgift af 1 Skill. pr. Tønde Korn, som blev indført i Stiftet, Kristiania By undtagen. Herved var den værste Nød afhjulpen, og man ser, at Stiftelsen ved en forsigtig Økonomi kunde klare sig, tiltrods for de mange øgede Udgifter og den almindelige Stigning af alle Priser, indtil Krigsaarene begyndte i 1807.

Som de øvrige nyansatte Overinspektører begyndte ogsaa *Jens Finne* ved sin Tiltrædelse i Juni 1786 at indføre Forbedringer; da hans Forslag var begrænset til bedre Kontrol med Driftsregnskaberne, en forandret Regnskabsførsel og Ordning af Stiftelsens Arkiv, havde han bedre Held end de fleste andre, videre opnaaet han at faa Penge til Brolægning af Gaardspladsen og Reparation af Vandposten, som stod midt paa Pladsen. Men da han fremleverede Rids og Overslag til ny Bagbygning, som maatte opføres fra nyt, da den gamle af Bindingsværk var rent forfalden, ser man, at hans Forslag strandet; dog blev det bestemt ved Fornyelsen af Reskriptet af $\frac{1}{5}$ 1782, som kun gjaldt for 6 Aar, at endel af det indkomne Beløb skulde afsættes til Nybygning paa Stiftelsen. Planen om Bygning kom derfor snart op igjen og faldt ind med Kancelliets Skrivelse af Marts 1789 ang. Klassifikation af Lemmerne, saaledes at de Forbrydere, som maatte ansees tabt for Staten, ikke burde være samlede med dem, som blot var indsat til Forbedring. Som foran nævnt var det saaledes Hensigten, at Lemmerne skulde deles i 3 Klasser, alle Klasser adskilt saavel med Hensyn til Arbeide som Soverum. Gjennemførelsen heraf maatte kræve store Nybygninger, saa store at man paa længe ikke

kunde vente at faa dem iværksat. — De Forandringer, som krævedes efter Forordningen af $20\frac{1}{2}$ 1789, var gennemført i Børnehuset i Kjøbenhavn, som blev delt i 2 Afdelinger, den ene Kjøbenhavns Tugthus, hvor alle uærlige og paa Livstid inddømte Forbrydere skulde indsættes, den anden Afdeling Kjøbenhavns Forbedringshus, hvor de som havde begaaet mindre Forbrydelser blev indsat (se herom mere Fr. Stuckenbergs: Fængselsvæsenet i Danmark II Pg. 17 f. f.). Der blev snart reist Forslag om en lignende Deling af Tugthuset, og i April 1790 blev det bestemt, at der skulde udarbejdes Planer og Overslag hertil.

Det blev imidlertid ikke Finne, men hans Eftermand, som fremsatte disse Planer.

Hidtil havde det været almindeligt, at Lemmerne altid benyttet sine egne Klæder; laset og fillet var Løsgjængerne, naar de kom ind og ved Løsladelsen kunde de neppe være bedre. I 1791 gik man til den store Udgift, at Tugthuset holdt Klæder, hvormed Lemmerne blev forsynet ved Ankomsten og deres egne tilbageleveret dem ved Løsladelsen; tillige sees, at Tøiet blev efterseet, saa Lemmernes Udseende var nogenlunde antageligt ved Løsladelsen.

En Aften i Mørkningen i November 1791 saa et Lem sit Snit til at undvige gennem Bagbygningen og over Løkken, som var den vanlige Vei fra Rømlinge. For at hindre Gjentagelse heraf lod Finne den paafølgende Lørdag samtlige Lemmer stænge inde i Barakkerne lige efter Middag (der blev ikke arbejdet Lørdagseftermiddage, Lemmerne skulde anvende Tiden til at efterse og vaske sit Tøi o. l.). Herover blev der paa Mandsbarakken et svare Spektakel, der protesteres mod at Døren skulde afstænges (der var 53 Mand paa Barakken); med Vold og Magt blev dette hindret; som Vaaben havde de sine Sengestiger. Overinspektøren kom til, men forgjæves; det holdt paa at blive helt Mytteri. Om sider kom Militærvagten. 14 af de farligste blev udpillet og ført til Fæstningen. Under det efterfølgende Forhør

havde Lemmerne 4 Klageposter, de fik ikke tilstrækkelig Luft paa Barakken, de blev for tidlig indestængt, Maden var slet, og det var dem ikke muligt at faa Overinspektøren i Tale. Spisemesteren fik Afsked. Sagen blev oversendt til Kancelliets Afgjørelse, men dette overlod ved Skrivelse af ¹⁴/₁ 1792 Stiftsdirektionen og Tugthuskommissionen at afgjøre Affæren paa bedste Maade. De 4 Hovedmænd for Revolten fik 30 à 20 Slag Tamp hver og »samtlige 4, som »udmærkede urolige og oprørske Persohner at adskilles fra »de øvrige Lemmer og hensættes til Bevaring i det indrettede »Rum i Kielderen indtil de viise en kiendelig Fortrydelse »og virkelig Forbedring i deres Virksomhed«.

I Betragtning af den langvarige Arrest, som de øvrige 10 havde udholdt, og da de viste Fortrydelse over sit Forhold, blev de fritagne for videre Straf.

Denne Revolte vakte ikke liden Opmærksomhed og den stakkels Finne tog sig saa nær af Affæren, at han efter sin Eftermands Forklaring »endte sine Dage før Tiden«; han døde i Juni 1792.

Stiftsrevisor J a c o b F r e d r i k H a r t w i g blev derefter Overinspektør; han var en oplyst og human Mand, som gjorde sit Bedste for at rette paa den hidtil anvendte raa og brutale Behandling af Lemmerne.

C o n r a d i n e D u n k e r, som i sin Ungdom hyppig besøgte Tugthuset og var Gjæst hos Hartwig, fortæller i »Gamle Dage« om ham (Pg. 192 f. f.): »Før hans Tid blev »Tugthusfangerne barbarisk behandlede; strax indenfor Porten af Tugthuset laa en Stok, hvorover den indtrædende »blev lagt og modtog, hvad man kalder en Velkomst, der »bestod i en Dragt Prygl. Naar man kom ind i Gaarden, »indaandede man en bedærvet Luft, især paa den Kant, hvor »Spisemesterens Kjelder laae; i frie Luft kom Fangerne aldrig, og naar de kom ud af Tugthuset og gik om at betle, »da vare deres Ansigter saa gule som ubleget Vox, og man »kaldte denne Farve Tugthuscouleur. Disse og mange andre »Afskyeligheder bleve afskaffede, da Hartwig blev Ober-

»inspecteur. Han lod Fangerne give sund og nærende Føde,
»holdt den gamle Cyniker, Fabrikmester V e i t h*), i de
»tilbørlige Skranker; men han lod det ikke blive derved; han
»vilde ogsaa een Gang om Aaret gjøre Fangerne en For-
»nøielse. Naar det var hans Fødselsdag, og han indbød sine
»Venner, saa lod han ogsaa Fangerne gjøre sig tilgode, lod
»spille op for dem, og de dandsede. Jeg var med hans øvrige
»Gjæster gaaet ned i Tugthusets Locale at see paa dette Bal,
»men det var intet glædeligt Syn. Denne Lystighed, om man
»kan kalde det saaledes, havde kun Sted de to første Aar
»efter hans Ankomst. Fruen sagde, at det havde givet An-
»ledning til Uordner og maatte afskaffes.«

Hartwig arbeidet for en større Renlighed blandt Lemmerne og fik Kommissionen til at gaa med paa, at de skulde udstyres med 2 Skjorter eller Særker hver; ved Løsladelsen indvilgedes som Regel, at kun den ene blev tilbageleveret, da deres Beklædning var, saa mangelfuld, at ganske faa havde en skikkelig Skjorte.

I en længere Fremstilling af ²⁰/₁₁ 1802 til Stiftsdirektionen fremholdt Hartwig, som nu havde faaet Kancelliraads Rang, de mange Brøst og Mangler, som burde rettes; flere af disse var de gamle Klagemaal, som stadig gik igjen: forlidet Rum paa Barakkerne og Arbeidsværelserne, daarlige Sygerum, mangelfuldt Vaskeri og intet Bad, saa det var umuligt at befri Lemmerne for Utøi o. l. — Men man ser ogsaa af denne Skrivelse, at han havde et videre Syn og søgte at gennemføre Regler for den nye Fangepleie, som gennem J o h n H o w a r d s monumentale Arbeide havde vundet Gehør over hele den civiliserede Verden. Hartwig talte saaledes varmt for at de for kortere Tid Indsatte skulde hensidde i enkelt Celle og at Livsfangerne skulde være

*) Denne Mand havde i 47 Aar med »udmærket, Duelighed, Nidkjærlighed og Redelighed« tjent Stiftelsen. I 1810 fik han Afsked med fuld Gage og alle øvrige Emolumenter i Pension, imod at gaa sin Eftermand og Husets øvrige Betjente tilhaande med Raad og Veiledning.

sammen under Bevogtning i Fællesrum, baade til Arbeide og om Natten, hvorved man opnaaet den fordelagtigste Udnyttelse af deres Kræfter, og saalænge de viste sig værdige dertil burde deres Lod være taalelig. (Hartwig havde ved den Tid 16 Livstidsfanger.)

Den almindelige »Velkomst«, som hver Nyankommen fik, søgte Hartwig at modarbeide, han skrev herom: »Mangen en har troet, at Forbryderne burde have en Velkomst ved deres Ankomst og at endel derved afskrækkes fra at begaa de Handlinger, som havde Tugthusstraf til Følge, men dette er just ikke bleven stadfæstet ved Erfaring. Rigtignok har *lignea argumenta* en særdeles overbevisende Kraft under visse Omstændigheder, men skal de anvendes paa Forbrydere med Hensyn til egen Bedring og andres Afskrækkelse, bør de efter min Formening offentlig anvendes og det paa det Sted, hvor Forbrydelsen er begaaet Skal Forbryderen endelig pidskes før han ansættes til Tugthusarbeidet, saa bør Staten løvbestemme det. Skal han pidskes i Tugthuset, saa maa Loven bestemt fastsætte, hvad der forstaaes ved en Velkomst, og Dommeren i den Kiendelse, han afsiger over en Forbryder og som afleveres med ham i Tugthuset, bestemt anføre, at Forbryderen efter Sagens Beskaffenhed skal ved sin Ankomst have en hel eller halv Velkomst.«

Men en saa gammel hævdet Skik formaaet Hartwig kun for en Tid at rokke, det varede ikke længe før den atter var i sin gamle Gjænge.

En anden gammel Fordom maatte Hartwig ogsaa for-gjæves modarbeide, det var den almindelige Piskning hver Lørdag af de Lemmer, som ikke tilfredsstillende havde udført sit bestemte Ugearbeide. »Da nogle neppe taale disse »Slaug, og andre derimod ere for ligegyldige dermed« blev det forsøgt, at det manglende skulde oparbeides i Fritiden, og at kun de Lemmer, som var indsat for mange Aar eller Livstid skulde afpiskes. I Kopibogen for $\frac{9}{1}$ 1797 findes indtaget en fuldstændig Priskurant baade over Slagenes An-

tal og Antallet af Skilling, hvormed de belønnes, som havde arbejdet mere end der var fordret.

I Hartwigs Tid forelaa der mange Planer om Opførelse af et Forbedringshus i Forbindelse med Tugthuset, og han afgav efterhaanden en Række instruktive Oplysninger om Husets Tilstand, Lemmeantallet og Arbeidsdriften. Allerede i 1796 blev der fremlagt Arbeidstegninger og Overslag til et Forbedringshus. Og i 1799 ved Skjøde af $\frac{30}{10}$ s. A. indkjøbtes Nabohuset med Have i Storgaden for 1800 Rdl., idet man havde til Hensigt her at opføre Forbedringshuset; da Huset var ubeboeligt og næsten uistandsætteligt blev det revet ned, Tomten stod ubenyttet og indgjærdet til langt op i det 19de Aarhundrede (dette er det nuværende Fællesudsalgs Tomt). I 1803 foreslog Hartwig at Tugthuset skulde forenes med Kristiania Fattigvæsen om at opføre det af Fattigvæsenet planlagte Arbeidshus; herpaa kunde imidlertid Kommissionen ikke indlade sig, da man kunde kollidere med de forbedrede Indretninger i Tugthuset, hvorom der endnu forhandlede. Som Følge heraf bestemte Fattigvæsenet sig til at indrede det store Fattighus i Prinsens Gade til Arbeidshus.

Som vanlig var der stadige Klager over den Mad Spisemesteren leverte; hidtil havde han efter Bestemmelse i 1782 havt 6 Skill. pr. Lem pr. Dag. Man vilde nødig gaa ind paa at forhøje denne Godtgjørelse og foretrak istedet at bevilge Spisemesteren et Tillæg pr. Maaned, og han blev tillige forstrukket med en større Sum hver Høst for at gjøre sine Indkjøb for Vinteren. Det var for Kontrollens Skyld desuden bleven paalagt Underinspektøren at besigtige alle Madvarer som indkom, naar han fandt noget, som ikke var friskt og sundt, havde han at indberette dette, og Overinspektøren havde Ret til at kassere Varerne.

Klagerne kunde dog ikke forstumme, der blev optaget Forhør og Anstifterne straffet, og man afskediget Spisemesteren; men nogen større Bedring kan ikke spores. Først

i 1830 blev Forpleiningen overtaget af Tugthuset og paa dettes Regning bestyret af en Proviantskriver.

Tugthusets Økonomi blev under Hartwig endel forbedret; de smaa Kapitaler, som endnu var urørte, blev forøget med sine Renter. Som Paaskjønnelse og »Erkiendelse af Oberinspecteurs Vigilance og Omsorg for Stiftelsen« gik Kommissionen i 1802 ind paa at overtage for 650 Rdl. den Havestue paa Løkken, som han paa egen Bekostning havde ladet opføre.

I Mai 1802 var der en mindre Ildebrand i Tugthuset, Skaden blev taxeret for 300 Rdl.

Etatsraad Christen Henriksen Pram besøgte i November 1804 Tugthuset og har nærmere omtalt sit Besøg i sin Indberetning til Land-Økonomi og Commerce Collegiet. Heraf hidsættes følgende:

»Man var i Færd med nogle nye Inddelinger og Indretninger i Tugthuusbygningen til større Beqvemhed for Manufacturanstalten. Der sporedes forresten Orden og Paa»passelighed allevegne, og i det hele syntes alting passende til Hensigten og intet væsentligt, saavidt jeg mærkede, at »mangle undtagen Fangernes Sovested, som og var over al »Maade og Forestilling græsseligt. 130 Menneskeskabninger »(saamange var her nu, Antallet vaklede mellem 100 og »180) indespærrede i to Stalde, hvert Kjøen for sig, men »hver Stald saa lav, saa indskrænket, saa lidet indrettet »til Luftens Rensning, at da jeg kom der Kl. over 1 om Mid»dagen, altsaa en 5 til 6 Timer efter at Fangerne vare ud»slupne, og Dørene satte viid aabne, mødtes jeg endda af »en saadan Stank, at jeg vilde troet det umuligt for noget »aandedragende Væsen der at udholde fem Minutter. Der »var paa Straaet en Art af Uldtæpper, men intet Linned »og selv af det uldne intet til Omskiftning.

»Inspecteuren klagede, at han hvormeget han end havde »paatalt Nødvendigheden af en total Forandring heri, ikke »havde endnu været istand til at bevirke den. Dog haabede

»han nu alt og snart af den ogsaa her overalt som forhen i
»Trondhjem virksomme og aarvaagne Stiftamtmand.«

Den velmenende Overinspektør døde pludselig i August 1808. I Kristiania Societeten og Selskabslivet spillede han en fremtrædende Rolle, han var et anseet Medlem af det Topografiske Selskab og paa Theatret i Grænsøen var Kancelliraaden en dygtig og skattet Dilettantskuespiller.

Amanuensis hos Biskop Bech, A. J. Blix blev derefter ansat som Overinspektør. Det var en særdeles vanskelig Opgave i disse Krigens Aar at bestyre en saadan Stiftelse. Indtægterne var betydelig formindsket, alle Værdiforhold blev forrykket, og Antallet af Lemmer steg stadig. Med den vanskelige Kornindførsel viste det sig umuligt at sikre Lemmerne det daglige Brød, den stadige Penge nød hindret større Indkjøb, og det store Antal Mennesker maatte i bogstavelig Betydning leve fra Haanden til Munden.

Spisemesterens Godtgjørelse steg fra Aar til Aar fra 12 Skill. i 1807, i 1809 til 20 Skill., i 1812 til 56 Skill., indtil det viste sig ugjærligt at faa nogen til at overtage Bepispningen paa eget Ansvar. Med Tugthuskommissionens Samtykke blev der reist Penge ved Laan i andre offentlige Indretninger, men denne Udvei stoppet snart og man blev derfor af Regeringskommissionen bevilget et maanedligt Tilskud.

Betjeningens Lønninger viste sig ogsaa at være saa smaa, at det var ugjærligt for dem at leve deraf. Jevnlig bevilgedes Dyrtidstillæg, for at de ikke skulde forlade sine Stillinger. Overinspektøren havde saaledes i 1811 faaet sin Løn forhøiet til 900 Rdl., alligevel havde han mindst at leve af med sin store Husstand paa 14 Mennesker, Lønnen udgjorde kun 24 Skill. daglig for hvert Medlem af Familien og endda intet til Klæder eller Børnenes Opdragelse. »Det er upasseligt for ikke at sige uanstændigt, at den Mand, som i en Indretning som dette Tugthus, skal have øverste Tilsyn med de til Straf indsatte Lemmer, ved Fabrikation

»og saa at sige under Ansvar holde Indretningen i Gang, at »han skal leve for det samme som ethvert Lem, der til Straf »er indsat,« udtalte Kommissionen i en Forestilling til Stiftsdirektionen af 1811 om Forhøielse af Funktionærernes Lønninger.

Blix afgav stadige Indberetninger til Stiftsdirektionen hvoraf sees den Nød, som hersket. Lemmeantallet var steget til henimod 200 i Gjennemsnit; det nævnes med stille Fryd, at Epidemien i 1809 havde bortrevet 118 Lemmer, ellers var det daglige Antal blevet saa stort, at der paa langt nær ikke havde været tilstrækkeligt Rum; paa en Gang havde der denne Vinter været 70 sengeliggende og ca. 40 Rekonvalescenter. Blix forklarer i Februar 1810, at Anstalten ikke kunde skaffe Arbeide for mere end 134 Personer, deraf i Væverisalen 50 Personer, Haarfabriken 20, Uldkjæmmeriet eller Skrubben 10, Uldspinderiet 20, de to Tøivæverier 30 og Haarbankningen 4. Endel kunde beskæftiges som Sygepassere, til Rengjøring, Haandrækningsfolk, men udover 150 Lemmer kunde han ikke forsvare at modtage.

Tugthuskommissionen undlod hyppig af denne Aarsag at indsætte de indkomne Løsgjængere, men lod dem strax gaa fri. Man greb ogsaa til den Udvei, at løslade Lemmerne før den bestemte Straffetid var udløben.

I denne Periode havde Indretningen følgende Funktionærer: Overinspektør, Underinspektør, Fabrikmester, 2 Vagtmestre, Portner og Klokker, disse havde Bolig og Brænde, desuden Natvægter, Læge, Præst, disse boet udenfor Anstalten, samt Spisemesteren, som kun havde Bolig og forøvrigt havde Akkord om Forpleiningen.

Ved Kancelliplakat af $\frac{9}{4}$ 1813 blev som nævnt Tugthuset befriet for Løsgjængerne og dets Karakter af Straffeanstalt var hermed endelig fastslaaet.

Dets Drift vedblev imidlertid under vanskelige Vilkaar indtil Staten helt overtog Ledelsen i 1820 Aarene. Overinspektør Blix, som i de tunge Aar havde vist sig ufortrøden

og pligttopfyldende, led i 1825 den beklagelige Skjæbne at blive afskediget for de Misligheder og Uordner, som havde fundet Sted.

Ved Tugthusanordningen bestemtes at Tugthusets Præst skulde betjene alle dets Folk og Lemmer med alle præstelige Betjeninger; prædike til Høimesse alle Søn og Helligdage og katekisere ugentlig en Søgnedag for alle Lemmerne i to Timer. Desuden havde Præsten en vanskelig og besværlig Opgave i at forberede unge og voksne Lemmer til Konfirmation. Udover dette strakte ikke hans Gjerning sig.

I denne Stilling, den var jo beskedent aflønnet, ansattes som Regel unge theologiske Kandidater, som her begyndte sin første præstelige Virksomhed. Flertallet af dem havde været Huslærer hos Biskoppen eller Stiftsprovsten, hvorved Stiftsdirektionen var bleven opmærksom paa deres Kvalifikationer for Stillingen. Som tidligere nævnt var Engelbret Wulff ansat i 1742, i 1748 blev han Sognepræst til Bamle, hvor han døde 1786.

I det Tidsrum, som nærv. Afhandling omfatter, har følgende indehavt dette Kald:

Georg Christophersen Rind, 1748—1758, han var den eneste, som boet i Tugthuset; han blev lidt forstyrret og fik Afsked med Pension, døde 1783.

Frederik Christian Bruun, 1758—1772, døde som Sognepræst til Aremark 1773.

Peder Schielderup, 1772—1776, døde som Præst ved Oslo Hospital 1791.

Martin Kierulf, 1776—1784, døde som Kapellan paa Toten 1800.

Niels Stockfleth, 1784—1787, døde som Stiftsprovst i Kristianssand 1794.

Immanuel Schwach, 1787—1789, døde som Sognepræst til Solum 1833.

Ulrich Frederik Kierulf, 1789—1792, døde som Sognepræst paa Hadeland 1816.

Frederik Schmidt, 1792—1797, Eidsvoldsmand, døde som Sognepræst til Himmelløv paa Sjælland 1840.

Peter Willumsen Juell, 1798—1801, døde som Sognepræst til Sørum 1839.

Ole Rømer Aagaard Sandberg, 1801—1803, døde som Sognepræst til Onsø 1817.

Mathias Sigwardt, 1804—1817, døde som Biskop i Kristianssand 1840.

Fra 1801 forenedes Kaldet med Stillingen som Præst ved Oslo Hospital.

I Anordningen fastsattes, at der skulde være en Kateketstilling, betjent af en Studiosus, som baade skulde være Klokker og Skolemester, hans Opgave var at betjene Sangen paa Prædikedagene, katekisere hver Helligdag om Eftermiddagen i to Timer, daglig at lære de fattige Børn, som der indsattes, at læse, skrive, regne samt at undervise Lemmerne i deres Kristendom. Andreas Carlsbrech havde denne Stilling til 1745, da reiste han til Kjøbenhavn og tog sin theologiske Examen, han døde som Sognepræst til Hafslø i 1780. Hans Eftermand blev Student Søren Larsen Bugge; da han i 1750 forlod Posten for at blive Kandidat blev Stillingen inddraget og en Klokker og Skolelærer blev ansat. Bugge døde i 1794 som Sognepræst til Øiestad.

Efter Regimentsfeltskjærer Thrane, som døde i 1745, ansattes Dr. med. Stadsfysikus Johan Christopher Lincke som Tugthusets Læge fra 1745—1761, derefter Dr. med. Johan Christian Schmincke, ved hans Død i 1803 blev Stillingen overtaget af Amtsfysikus, senere Stadsfysikus Dr. med. Berendt Godske Baumgarten, som Høsten 1814 forlod Landet for at bosætte sig i Danmark.

II. Arbeidshuse.

Tugthusanordningens Kap. II § 13 bestemte, at naar der i Kjøbstæderne behøves Spindere eller andre Arbeidsfolk til nye Manufakturers Indrettelse, skal Entreprenørerne have Ret til at betjene sig af Almisse-Lemmerne for billig Betaling. Denne Bestemmelse var indtaget for at opmuntre Folk til at begynde Fabrikvirksomhed og tillige at søge Fattigvæsenet befriet for de arbejdsdygtige Fattiglemmer.

Man kan ikke se, at Byens Borgere ofte benyttet sig af denne Anledning. Som en af de faa maa nævnes Raadmand *Jens Jacobsen*, som i længere Tid havde forpagtet Tobaksspinderiet i Tugthuset. Han begyndte omkring 1760 i sin Gaard i Vaterland et lidet Tobaksspinderi, hvor han fik Fattiglemmer til sin Tjeneste; da han døde 1771 blev det lille Spinderi fortsat af hans Enke og Krigsraad *Vagel*, indtil Gaarden i 1784 blev overdraget den unge Kjøbmand *Paul Thrane*, som fortsatte lidt Fabrikvirksomhed i Bygningen.

Som Aarene gik øgedes Antallet af de arbejdsføre Fattiglemmer; endel heraf blev indsat paa Tugthuset for Løsgjængereri, men fattige Kvinder og Børn gik om til stor Gene for Byens Borgere, uden at Fattigvæsenet formaaet at hjælpe dem.

I 1786 sluttede derfor en Kreds af Borgere sig sammen og udsendte en Indbydelse til Byens Indvaanere om at tegne sig for Bidrag til Oprettelse af et Spinde- eller Arbeidshus.

Paa kort Tid tegnedes den forholdsvis betydelige Sum af 2429 Rdl. Saa at sige hvert kjendt Navn i Byen forekommer blandt de 103 Bidragydere. Det største Beløb, 75 Rdl., blev ydet af *Bernt Anker*, derefter kommer en Række Rigmænd, som gav 50 Rdl., hvoriblandt Kjøbmændene *Jess Anker*, *James Collett*, *Jørgen Pløen* og *Paul Thrane*, Kancelliraad *Monsen*, Generalkrigskommisærinde *Holter*, Madame *Cudrio*, Stiftsprovst *Lumholtz*, Slotspræst *Sverdrup* og Rektor *Monrad*.

Som Bidragydere for 25 Rdl. sees et Flertal af Byens bedre-stillede Borgere og Embedsmænd.

Høsten 1786 var Spindehuset allerede i Virksomhed; dets første Direktion bestod af Politimester Niels Sverdrup, Raadmand Jens Moestue og Kjøbmand Peter Otto Boyesen; af disse overtog Moestue Indretningens Bestyrelse, førte Regnskaberne, sørgede for Indkjøb af Raa-materialier og Salg af de færdige Produkter, ligesom han daglig tilsaa Arbeidet, som blev ledet af et Par Tilsynskoner. Det var kun arbejdsføre fattige Kvinder og Børn, som her fik Arbejde med Spinding af Strie og Lærredsgarn.

Samtidig med Stiftelsens Oprettelse søgte det nylig dannede »Akershuske patriotiske Selskab« at støtte Sagen ved at opstille en Prisaftandling »Hvorledes et Arbejds eller Spindehus her i Byen bedst og med mindst Bekostning kunne oprettes«. Præmien blev dog ikke uddelt, da ingen af de indkomne Besvarelser havde fyldestgjort Censurkomiteens Fordringer.

Til Lokale blev overladt Paul Thranes nævnte Fabrikbygning ved Vaterlands Bro. Ved Skjøde af ¹¹/₁₁ 1788 blev Gaarden overladt Interessenterne i Spindehuset i Vaterland for 800 Rdl. Til Indredning af Spinderi, Indkjøb af Rokke m. v. og til Bygningens Reparation medgik 500 Rdl.; for at kunne disponere ledig Kapital til Indkjøb opnaaedes et Laan paa 600 Rdl. i Akers Fattigkasse mod Pant i Bygningen.

Som Regel blev der de første Aar skaffet Arbejde for 100—120 Personer, i Spindeløn udbetaltes 600—700 Rdl. aarlig. Bestyrerne afgav Indberetning, enten aarlig eller for sin Funktionstid, til en indkaldt Samling af Interessenter.

Følgende Byens Borgere indehavde den besværlige Stilling som Bestyrere: Raadmand Jens Moestue 1786—Februar 1789 og August 1791—Oktober 1796, Stadshauptmand Paul Thrane Februar 1789—August 1791, Branddirektør Jens Chr. Smith Oktober 1796—Oktober 1798, Stadskaptein Lars Smith Oktober 1798—Oktober 1800 og Kjøbmand Peder Schnell Oktober 1800—Nytaar

1804. Efter denne Tid blev Indretningen bestyret direkte af Fattigvæsenets Vedkommende.

Efterhaanden sank Subskribenternes Interesse for Spindehuset, saaledes at dets hele Drift og Existens alene hvilede paa Bestyrerens Skuldre. Af Bestyrerne maa særlig nævnes Raadmand M o e s t u e, som i høi Grad fortjente sine Medborgeres Paaskjønnelse for det indsigtfulde og ædelmodige Arbeide, han nedlagde ved at holde Indretningen i Gang i en samlet Tid af 7 Aar. Han opmuntrede desuden sine Medborgere til at yde Gaver til Indretningen; i sine Indberetninger redegjorde han for disses Anvendelse og Indretningens Gang i det hele. I November 1795 indkaldte Moestue en Samling af Interessenterne, for at han kunde blive entlediget fra sin besværlige Stilling. Da der til denne Samling kun mødte 4 Interessenter, fandt man sig uden Kompetence til at træffe nogen Afgjørelse om Driften, som hidtil havde gaaet sin jevne Gang under Moestues Ledelse. Kapitalen udgjorde 1605 Rdl., bestaaende i Hus, Inventar, Materialier og usolgte Varer. Moestue ansaa sig imidlertid ude af Stand til længere at besværes med dette ulønnede og utaknemlige Arbeide og foreslog i Skrivelse af 1ste December 1795 til Fattigkommissionen, at Indretningen skulde overgaa til og fremtidig bestyres af Byens Fattigvæsen. Fattigkommissionen tog Spørgsmaalet under Overveielse, men først efter en ny Henvendelse fra Moestues Side blev Interessenterne forespurgt om deres Stilling til Overdragelsen. I et Møde mellem Fattigkommissionen og Interessenterne blev Overdragelsen vedtaget, og Fattigkommissionen betroede fra 31te Oktober 1796 Branddirektør S m i t h at bestyre Indretningen, som saaledes fra nu af var gaaet helt over til Fattigvæsenet.

I Aarsopgjøret pr. 31te Oktober 1798 var Indretningens Formue sunket ned til 1108 Rdl. For at forebygge, at Indretningen, som ansaaes aldeles nødvendig for Byen, skulde stanse, indgik Fattigkommissionen strax med en Forestilling til Stiftsdirektionen om Samtykke til, at der af Fattig-

kassen maatte aarlig afgives 150 Rdl. til Indretningens Drift. Dette blev bifaldt og man ser, at Regnskaberne for Spindehuset i Vaterland eller Linspinderiet, som det fra 1804 af kaldtes, snart viste Overskud. Ved Testamente af $17/6$ 1801 skjænkede Kjøbmand Mathias Calmeyer (døde lige efter) 1000 Rdl. til »Christiania Spindehus i Haab om dets vedvarende Nytte«. Beløbet blev udbetalt samme Aar og Renterne blev tagne til Indtægt for Spinderiet. Legatet bestaar endnu, Renterne tilflyder Arbeidsanstalten »Prins Christian Augusts Minde«. Linspinderiet fik desuden i flere Aar nyde Renterne af endel Arvemidler, som var tilfaldt forsvunde Personer.

Kristiania Bys Fattigvæsen havde ved Aarhundredets Slutning en meget mangelfuld Organisation. Hovedindtægten var baseret paa de frivillige Gaver, Lovgivningen gav rigtignok Adgang til Udligning af Udgifterne paa Byens Borgere, men dette blev ikke praktiseret. Stiftamtmand Frederik Wilhelm Kaas, som tidligere havde været Magistratpræsident og vidste, hvor Skoen trykket, lod derfor i 1795 nedsætte en Kommission, som skulde drøfte og fremkomme med Forslag til en bedre og mere hensigtsmæssig Indredning af Byens Fattigvæsen. Til Medlemmer opnævntes Biskop Schmidt, Magistratspræsident Rosenkrantz, Stiftsprovst Lumholtz, Assessor Mathiesen, Raadmand Moestue, Slotspræst Sverdrup og Kjøbmand Søren Hørster. Disse blev snart enige om at Byen trængte en større Arbeidsanstalt for arbejdsføre Mænd og Børn. Overtagelsen af Linspinderiet synes derimod at have hindret Gjennemførelsen af denne Plan, idet der først i 1803 nedsattes en engere Komite for at udrede Sagen.

I Februar 1803 sammentraadte Overinspektør Hartwig, Toldprokurør Omsen, Raadmand Moestue og Kjøbmand Erich Thurmann for at deliberere om

»Ungdommens tidlige Dannelse og Anførsel til Arbeide«. Gjennem flere Møder drøftedes Planen for et Arbeidshus baade for Ungdommen og for frivillige Arbeidere. Arbeidshuset skulde bestaa ved Siden af Linspinderiet, dog begge under en Forstander. Overinspektør Hartwig var den sagkyndige Leder af disse Forhandlinger, sammen med Raadmand Moestue udarbeidede han Planer, Instruxer og Overslag over Arbeidshusets Driftsomkostninger. I Forbindelse med Fattigkommissionens Byggeplaner foreslog Hartwig i Marts s. A., at der skulde bygges en Tvangsarbeidsanstalt paa den ledige Dietrichtomt, som Tugthuset havde indkjøbt. Dette mødte dog Afslag hos Tugthuskommissionen, som mente, at man kunde kollidere med de endnu paagaende Forhandlinger om en bedre Indretning af Tugthuset. Komiteens Forslag til Oprettelse af Arbeidsanstalter i Kristiania var færdig i Mai s. A.; dette gik ud paa, at man skulde beholde L i n s p i n d e r i e t i Vaterland, hvor Arbeidet skulde ledes af en »Heglemester« og en Opsynskvinde; dernæst skulde der oprettes en ny Arbeidsanstalt med U l d s p i n d e r i og D r e v p l u k k e r i under Ledelse af en Assistent og en Læremoder. I den sidste skulde enhver Fattig, som ikke kunde fortjene til sit Udkomme, bestandig finde Arbeide.

Som passende Lokale for det foreslaaede nye Arbeidshus udpegede Komiteen det saakaldte »K r o g h s k e F a t t i g h u s « i Prinsens Gade, Matr.-Nr. 42 i Østre Kvarter. Denne Gaard var i 1744 tilskjødet Kjøbmand C l a u s W i e l; hans Enke eiede den til sin Død; paa Skiftet efter hende blev den i 1785 tilskjødet Svigersønnen Oberstløjtnant M o r t e n v. K r o g h, som efter sin Hustrus Død i 1795 solgte den til det gamle Fattighus for 2000 Rdl. (Gaarden fik senere Nr. 10 i Prinsens Gade, og Tomten er nu indgaaet i H a g e n s store Forretningsgaard i Kirkegaden).

Allerede i 1803 blev Komiteens Forslag gennemført og det Kroghske Fattighus under H a r t w i g s Overopsyn indredet til Arbeidshus. I en Annonce i »Intelligenssedlerne«

for 14de November bekendtgjør »Commissionen for Arbeidsanstalten i Christiania«, at de 2 Arbeidshuse var traadt i Virksomhed. — Ved samme Leilighed foregik der en betydelig Forandring i Ledelsen af Byens Fattigvæsen, idet det blev betroet den ansete Kjøbmand og fortjente Kommunemand *E r i c h T h u r m a n n* at »bestyre det almindelige Fattigvæsen«. *Thurmann* fandt strax Stillingen for besværlig, og den unge, energiske Maaler og Vrager *J o h a n P e t e r P e t e r s e n* blev derefter antaget som Inspektør og Kasserer for Fattigvæsenet med en Løn af 600 Rdl. aarlig.

De 2 Arbeidshuse stilledes direkte under Fattiginspektørens Opsyn. Fattigkommissionen approberede en Pris-kurant for Salg af de færdige Varer, og gennem hyppige Annoncer i »Intelligenssedlerne« opmuntredes Borgerne til at gjøre Indkjøb og støtte disse Indretninger. — Inspektør *Petersen* var tillige meget ivrig i sin Kamp mod Betleriet; han kundgjorde, at han var villig til at afhente enhver Betler, naar der sendtes Bud efter ham. De Udenbysboende skulde udvises; af de Byen tilhørende skulde de Modvillige straffes, men de øvrige faa Arbeide. Naar Borgerne blot vilde hjælpe ham ved at negte at give Almisse, haabede han, at inden kort Tid skulde ingen Betler mere vise sig i Byen.

Under de gode Konjunkturer og en driftig Inspektørs Ledelse kunde de to Arbeidsanstalter føre en rolig og gavnlig Virksomhed. Fattigvæsenets Hovedregnskaber 1804—1812 viser, at Linspinderiet som Regel gik med et Overskud, medens Uldspinderiet, som det kaldtes, fik et Tilskud af Fattigkassen af henimod 1500 Rdl. aarlig.

Regelmæssig blev Arbeidshusenes Arbeidere bespist ved Julehøitiderne og til Nytaar. Som en Pudsighed kan nævnes, at der i Julen 1805 blev bevertet med et saa overdaadigt Traktement som Grød, Oxesteg, Brød, Øl, Dram og et Glas Mjød.

Indretningerne fik gjentagne Gange betydelige Gaver, saaledes testamenterede Enkemadame *M a r e n B j ø r n e*

r u d i 1840 200 Rdl. til det i »Kristiania ny oprettede Arbeidshus«, og ved Bager J o h a n S c h i ø b e r g s Testamente af 1805 skjænkedes 2000 Rdl. »til et Fond for det i Kristiania til Fattiges Understøttelse oprettede Arbeidshus«. Dette Legat, som først skulde udbetales efter Testators Enkes Død, blev i 1841 indbetalt i Fattigkassen og strax forbrugt. Ved Fattigkommissionens Beslutning blev dog Legatet gjenoprettet i 1845, og Renterne af 1000 Spd. tilfalder nu Arbeidsanstalten.

Efter sit Besøg i Kristiania November 1804 afgav C h r i s t e n P r a m i sin foran nævnte Indberetning en forholdsvis gunstig Dom om Byens Arbeidsanstalter, heraf hidsættes:

»Ved Linnedspinding sysselsættes Vinteren 1803—1804 omtrent 90 Arbeidere i det gamle Værk og Arbeidshuus, og i et nye oprettet 60—70. Antallet skal i denne være endnu større. Deels opkjøbes Materiale for Fattigvæsenets Regning, deels modtages det af Private, og leveres spundet tilbage. Man oeconomiserer saaledes, at Fattigvæsenet taber intet paa denne Manufacturering, og man har derved givet Fattigforsørgelsen den Udstrækning, at der nu aldeles ingen offentlige Tiggere taales i Christiania, at Fattigfogderne strængeligen eftersætte og bemægtige sig enhver, de finde, og at jeg aldeles ingen Tigger saa i Byen, de forskjellige Gange jeg der opholdt mig.

»Jeg saae næsten alle disse Fattighuse; jeg fandt sysselsatte alle, som ei vare sengeliggende. Allesteds fandt jeg meget taalelig Luft og vel besørget Reenlighed, ogsaa bare Lemmerne almindeligen et langt sundere Udseende end almindeligen ellers i Armodens Opholdssteder.«

I Krigsaarene blev der i Uldspinderiet installeret en Benknusemaskine, hvorved gamle Knokler og Ben kunde udnyttes til Føde. Daglig blev de Fattige mod en Betaling af 2 Skilling bispist med en Portion kraftig god Suppe med en Kavring. Ved Stiftsdirektionens Bestemmelse blev det i 1809 overdraget Stadshauptmand T h r a n e og Overlærer F l o r at forestaa Bispisningen i Uldspinderiet; Thrane blev

afløst af Søren Wang, og fra Juni 1810 fratraadte Flor, hvorefter Bispisningen foregik fra Fattighuset ved Volden under Inspektørens Opsyn.

De Forstyrrelser, som Krigsaarene medførte, og navnlig det uheldige, at de Mænd, som havde den væsentligste Andel i Arbeidshusenes jevne Drift — Kancelliraad Hartwig, Erich Thurmann (fratraadte Fattigkommissionen i 1809) og Inspektør Petersen (død i December 1808) — faldt fra, bragte en saadan Urede i Arbeidshusenes Forhold, at Fattigkommissionen i Juni 1809 nedsatte en Komite, som skulde overtage Bestyrelsen af Arbeidshusene og gjøre Forslag til en Plan for disses fremtidige Virksomhed. Hertil opnævntes Kjøbmændene Søren Wang, Rasmus Schriver, Johannes Fabritius og Nicolay Bøgh. Disse overtog Hvervet og kan sees at have udfoldet adskillig Virksomhed.

Som et Udslag af den Stemning, der var oppe inden Borgerskab og Fattigstyre, benyttede Biskop Bech sig af sin Autoritet til at søge samlet et saa stort Fond, at deraf skulde kunne drives en større Arbeidsanstalt, hvor Fattige fik Arbeide og delvis Ophold, og hvor deres Børn kunde indsættes og gives Undervisning. I en varm og indtrængende Appel til Borgerskabets Offervilje benyttede Biskopen hertil en sjelden gunstig Anledning, den store nationale Festdag 29de December 1809, da der afholdtes Takkefest for Freden og tillige Afskedsfest for den folkekjære Prins Christian August. Resultatet blev overmaade gunstigt, da der i Løbet af kort Tid subskriberedes 31,625 Rdl. Subskribenterne nedsatte en Komite med Stadshauptmand Thraner som Formand. Før Prinsens Afreise tilskrev Magistraten ham (²⁶/₁₂ s. A.) om Tilladelse til at den paatænkte »Forsørgelsesanstalt for Byens Fattige« maatte bære hans Navn. I Skrivelse af ²/₁ 1810 samtykkede Prinsen, idet han bevidnet »den respective Magistrat og Indvaanere min fuldkomneste »Erkiendtlighed og Tak for dette nye Bevis paa deres »kiendtlighed, hvorved de Fattiges Nød vil blive lindret, deres

»Trang afhjulpet og mit Minde sikret i venskabelig Erindring.«

I 1811 købtes **Mangelsgaarden** i Storgaden; Gaarden havde sit Navn efter den tidligere Eier Generallojtnant **Johan Mangelsen**, som eiet den fra 1757 til 1769. Ved Skjøde af 24de Oktober 1812 blev Gaarden overdraget **Kristiania Fattigvæsen** for en Kjøbesum af 36,000 Rdl. Til Dækkelse af de med Indkjøbet forbundne Udgifter bidrog Fattigkassen med 6000 Rdl.

Herved fik Byens Fattigvæsen til evig Odel og Eie en stor herskabelig Hovedbygning med Have og Løkke, ialt ca. 52,118 Kv.-Alen eller over 20 Maal, i et udmærket Strøglige i Nærheden af **Tugthuset**.

Allerede i 1811 flyttede den nye Fattiginspektør **Eggertz** til Mangelsgaarden; kort Tid efter blev det vedtaget, at Byens to igangværende Arbeidshuse skulde anbringes i Gaarden. Stiftsdirektionen bifaldt i November 1811, at Uldspinderigaarden i Prinsens Gade kunde sælges mod at Salgssummen indgik i Fattigkassen. Ved Auktion $2\frac{1}{2}$ 1812 fik Administrator **Christian Semb** Tilslaget paa Gaarden for 17,250 Rdl., og i Løbet af samme Aar blev Uldspinderiet flyttet.

Linspinderiet flyttedes samme Aar til Mangelsgaarden; den ledige Bygning blev overladt til det ved **Søren Wangs** ihærdige Anstrengelser i 1809 oprettede »Arbeidsinstitut for trængende Børn«. Institutets Underskud, ialt ca. 1100 Rdl., blev samtidig overtaget af Fattigkommissionen, som kun en kort Tid holdt Institutet gaaende.

Fra 1813 af blev i Fattigvæsenets Regnskaber opført »Arbeidshuset i Mangelsgaarden«, medens Lin og Uldspinderiet ophørte. Fattiginspektør **Eggertz** bestyrede Arbeidshuset til Udgangen af 1814, da Bestyrelsen overgik til Fattigforstander **Kjøbmand Daniel Nisson**.

Paa Grund af Pengevanskeligheder kunde Arbeidshuset de første Aar ikke udfolde stor Virksomhed; der var ogsaa flere Planer oppe om at sælge den prægtige Gaard til andet

Øiemed. Kong Karl Johans Gave i 1818 og de bedre Pengeforhold i det hele satte Fattigvæsenet istand til at udvide Virksomheden og benytte Eiendommen i Overensstemmelse med Givernes smukke Hensigt.

Den almindelige Opfatning af Arbeidshusenes Historie er, at det i 1780 Aarene oprettede Spindehus snart blev nedlagt, og at man derefter ikke havde noget Arbeidshus i Kristiania før Mangelsgaarden ved Kong Karl Johans Gave blev indrettet hertil i 1818.

Nærværende Fremstilling har i væsentlig Henseende ændret denne Opfatning og det tør særlig fremgaa heraf, at mange og betydelige Vidnesbyrd om Offervilje fra Borgernes Side er gaaet fuldstændig i Glemmebogen.

Hvorledes dette har kunnet ske, synes at forklares derved, at Professor Fredrik Holst i sine »Betragtninger over de nye britiske Fængsler« (1823) og i »Historisk Underretning om Rigshospitalet« (1827) ved endel tilfældige Bemærkninger har fremstillet Sagen som foran nævnt. Disse Bemærkninger har efterhaanden fæstet Rod. Da »Norske Stiftelser« i 1850 Aarene omhandlede Arbeidsanstalten »Prins Christian Augusts Minde« (Bind III Pg. 189) blev den historiske Side ikke nøiere undersøgt, hvorimod Professor Holst's Udtryk blev gjengivne. Paul Holmsens: »Kristiania Politis Historie« (1884) Pg. 143—145 og Kristiania Kommunes officielle Femtiarsberetning (1892) Pg. 379 ofrer heller ikke Sagen nogen Undersøgelse. Hermed forelaa en fuldstændig misvisende Fastslaaen af Forholdet.

De Forfattere, som senere mere tilfældig har berørt disse Spørgsmaal, har — som rimelig kan være — heller ikke fundet Grund til at betvivle den officielle Fremstillings Rigtighed.

Kristiania, Oktober 1908.

Anders Daae.
Cand. jur.